

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

**Юридичний факультет
Кафедра політологічних та культурологічних студій**

**КЛАСИЧНІ СТАНДАРТИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ
ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕЖИМІВ**

Бакалаврська робота зі спеціальності

052 «Політологія»

Студент-виконавець:

Микитина В. П. –
гр. ПОЛ-2од

Науковий керівник:

Карчевська О. В. –
доц., к.політ.н.

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри
політологічних та
культурологічних студій
доц. Павлова Л. І.
«___» червня 2024 р.

Рецензент:

Барановський Фелікс
Володимирович –
д.політ.н., проф., професор
кафедри історії

Київ – 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

**Юридичний факультет
Кафедра політологічних та культурологічних студій**

Освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр
Напрямок підготовки – 052 «Політологія»
Спеціальність – 052 «Політологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри

_____ доц. Павлова Л. І.

« _____ » _____ 2024 року

З А В Д А Н Н Я

НА БАКАЛАВРСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Микитиної Вікторії Павлівни

1. Тема бакалаврської роботи – «Класичні стандарти та тенденції розвитку сучасних демократичних режимів», керівник бакалаврської роботи – Карчевська Олена Василівна, доц., к.політ.н.,

затверджені наказом вищого навчального закладу від «15» квітня 2024 р., №157/15.06-С.

2. Строк подання бакалаврської роботи – «12» червня 2024 р.

3. Зміст бакалаврської роботи (підпункти плану): історія виникнення та розвитку демократії; форми та принципи демократії; переваги та недоліки теорії демократії; модель вертикальної демократії Дж. Сарторі; механізми елітарної демократії в теоріях Й. Шумпетера; критерії поліархічності Р. Даля; стандарти партисипаторної та консоціальної демократій; причини та наслідки поширення дефектних й гібридних демократій; небезпека імітації впровадження стандартів демократії в Україні та світі; інституційні параметри відновлення стійкості демократії в Україні.

4. Дата видачі завдання – «15» квітня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ /№	Назва етапів бакалаврського проектування	Строк виконання етапів	Примітка
1	Збір інформації, робота над бібліографією	16.04 – 23.04 2024 р.	Виконано
2	Розробка плану бакалаврської роботи	24.04 – 28.04 2024 р.	Виконано
3	Актуалізація теми, постановка завдань дослідження	29.04 – 03.05 2024 р.	Виконано
4	Робота над розділом 1 «Концептуальні засади демократичного режиму»	04.05 – 10.05 2024 р.	Виконано
5	Робота над розділом 2 «Класичні теорії як стандарти сталої демократії»	11.05 – 17.05 2024 р.	Виконано
6	Робота над розділом 3 «Тенденції й актуальні виклики розвитку сучасних демократій»	18.05 – 26.05 2024 р.	Виконано
7	Робота над висновками	27.05 – 31.05 2024 р.	Виконано
8	Оформлення бакалаврської роботи, візуалізація	01.06 – 05.06 2024 р.	Виконано
9	Подання роботи завідувачу кафедри	10.06. 2024 р.	Виконано
10	Подання бакалаврської роботи на рецензування	03.06 – 10.06 2024 р.	Виконано
11	Подання бакалаврської роботи в завершеному вигляді на кафедрі	12.06.2024 р.	Виконано
12	Підготовка доповіді до захисту	14.06 – 22.06 2024 р.	Виконано
13	Захист бакалаврської роботи	25.06.2024 р.	Виконано

Студентка

Керівник бакалаврської роботи

Микитина В. П.

доц. Карчевська О. В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ ...	9
1.1. Історія виникнення та розвитку демократії	9
1.2. Форми та принципи демократії	15
1.3. Переваги та недоліки теорії демократії.....	23
РОЗДІЛ 2. КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ЯК СТАНДАРТИ СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ ..	28
2.1. Модель вертикальної демократії Дж. Сарторі.....	288
2.2. Механізми елітарної демократія в теорії Й. Шумпетера	3131
2.3. Критерії поліархічності Р. Даля.....	3535
2.4. Стандарти партисипаторної та консоціальної демократій.....	41
РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ Й АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЙ.....	46
3.1. Причини та наслідки поширення дефектних й гібридних демократій.	46
3.2. Небезпека імітації впровадження стандартів демократії в Україні та світі.....	5151
3.3. Інституційні параметри відновлення стійкості демократії в Україні...	59
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	6969

ВСТУП

Актуальність обраної теми, дипломної кваліфікаційної роботи є надзвичайно значущою, оскільки у сучасному світі демократія є найпоширенішою ідеологією, формою правління, що ґрунтується на принципах народовладдя, верховенства права, свободи та рівності. Вивчення стандартів та тенденцій розвитку сучасних демократій має виняткову актуальність з кількох причин.

По-перше, відбувається зростання попиту на цінності та елементи демократії. Процес модернізації, який реалізуються різними політичними системами безпосередньо пов'язаний з успіхами демократичних реформ та усталеністю демократичних інститутів. Розвиток людського капіталу не можливий без впровадження умов та механізмів для їх участі у прийнятті рішень та захисті своїх прав та свобод.

По-друге, сучасні демократичні режими стикаються з низкою викликів, таких як зростання нерівності, політична поляризація, дезінформація та вплив нових технологій. Тому вивчення цих викликів та пошук шляхів їх подолання є ключовим для забезпечення стійкості та ефективності демократичного розвитку.

І по-третє, дослідження тенденцій розвитку демократії шляхом порівняння теоретичних стандартів з практикою дає можливість виявити загальні закономірності, особливості сучасного демократичного процесу. Саме ці знання вкрай потрібні для корегування демократизації певних інститутів та процесів.

Ці аспекти роблять вивчення демократії не лише теоретичним питанням, а й практичною необхідністю для розуміння динаміки, специфіки демократичних транзитів та протидії загрозам демократичного поступу. Світ постійно змінюється, і демократичні режими також постійно розвиваються. Тому важливо провести наукову інвентаризацію актуальності класичних теорій, які не втратили, а навпаки стали реалізованими та фундаментальними в розвитку сучасних моделей демократії.

Дійсно, у суспільному розвитку демократія є найефективнішим способом розв'язання протиріч, покращення та гармонізації суспільства. Але, як слушно зазначає Мішин С.І., який займається проблематикою сучасних демократій, «у сучасному політичному процесі існують різні траєкторії політичних трансформацій, які характеризуються широким спектром політичних режимів: від консолідованих ліберальних демократій до різних «гібридів»...» [10]. Тому дуже важливо не пропустити відхилення від обраної та закріпленої в конституції траєкторії зміцнення демократичної, правової та соціальної української держави.

Викладені аргументи, визначають актуальність дослідження обраної теми даної дипломної роботи: «Класичні стандарти та тенденції розвитку сучасних демократичних режимів».

Об'єктом вивчення дипломної роботи є теоретичний дискурс від класичних теорій демократії до сучасних концептів функціонування демократичних режимів.

Предметом дослідження є класичні стандарти та тенденції розвитку сучасних демократичних режимів.

Метою роботи є дослідження теорій демократії й аналіз їх основних положень у вимірі специфіки та тенденції розвитку сучасних демократичних режимів.

Для реалізації мети дипломної випускної кваліфікаційної роботи були сформульовані наступні дослідницькі завдання:

- дослідити історію виникнення та розвитку демократії та визначити основні її форми та принципи;
- проаналізувати аргументи теоретичного дискурсу щодо переваг та недоліків теорії демократії;
- схарактеризувати модель вертикальної демократії Дж. Сарторі;
- визначити механізми елітарної демократії в теоріях Й. Шумпетера;
- дослідити критерії поліархічності Р. Даля;

- визначити стандарти партисипаторної та консоціальної демократій;
- проаналізувати причини та наслідки поширення дефектних й гібридних демократій;
- дослідити небезпеку імітації впровадження стандартів демократії в Україні та світі;
- визначити інституційні параметри відновлення стійкості демократії в Україні.

Під час написання дипломної випускної кваліфікаційної роботи використовувалися різні методи наукового дослідження: метод аналізу документів (періодичні видання, спеціалізована література та посібники), хронологічний метод (дослідження питання в часі), методи аналізу та синтезу, узагальнення.

Метод аналізу застосовано для розкриття сутності демократичного режиму через деталізацію основних чинників. Прийом синтезу використано при розгляді особливостей теорій демократичного режиму з метою визначення тих елементів, які є значущими для розвитку сталої демократії. Методологічний інструмент узагальнення використано для виявлення основних тенденцій в розвитку сучасних демократій.

Джерельною базою дослідження є підручники, монографії, фахові статті та дані індексів демократії, які допомагають дослідити особливості перетворення теоретичних ідей в реальний механізм політичної дії та визначити поширені деформації, котрі виникають в процесі адаптації до демократичних стандартів. Також, дослідження обраної теми, збагатили твори зарубіжних авторів, які віднесено до фундаторів ідей демократії: С. Гантінгтона, А. Лейпхарта, Р. Арона, А. Пшеворського, Дж. Сарторі, Р. Даля, Й. Шумпетера та багатьох інших.

Здобутки української політичної науки також представлені у вивченні національного виміру й змісту демократичних змін. Слід відзначити розробки

таких авторів як М. Головатий, В. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Колодій, Ю. Шайгородський та ін.

Практичне значення роботи. Матеріали дипломної роботи можуть бути використані для подальших досліджень з теорії й форм демократії та їх впливу на демократизацію політичної системи суспільства, при розробці навчально-методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Політологія», «Основи демократії» тощо. Також положення кваліфікаційної роботи можуть лягти в основу тез конференцій та доповідей із окресленої проблематики.

Структура дипломної випускної кваліфікаційної роботи складається із вступу, трьох взаємопов'язаних розділів, десяти підрозділів, висновків до кожного із них, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг основної частини дипломної випускної кваліфікаційної роботи складає 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ

1.1. Історія виникнення та розвитку демократії

У політології прийнято під політичним режимом розуміти – тип, характер влади в країні; сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, що відображає характер взаємин громадян та держави [9]. Демократичний політичний режим визначається як сукупність способів та методів функціонування політичної системи, що покликані забезпечити теоретичні демократичні принципи, серед яких народовладдя, плюралізм тощо [29, с. 161]. Демократія як ідеал має загальнолюдське значення та є універсальною політичною цінністю сучасної цивілізації, в перекладі з грецької означає «правління народу». У сучасному розумінні – це форма правління, заснована на верховенстві права, поділі влади та повазі прав людини. Існує багато різних концепцій демократії, а також оцінювальних суджень щодо моделей та її форм, але по суті вони демонструють основну турботу про соціальну й політичну рівність.

Початок демократії пов'язан з містами-державами (полісами) Стародавньої Греції, особливо з Афінами. Форма правління, що склалася тут у VI-V ст. до н.е., сильно відрізнялася від тих, що існували в усіх інших стародавніх державах. Найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики вирішувалися Національними зборами, на яких мали бути присутні всі повнолітні громадяни міста (в Афінах їх кількість залежно від періоду становила від 20 до 40 тис. повноправних громадян, з яких шість тис. були активними учасниками поліса). Рішення приймалися більшістю голосів. Генеральні директори обиралися відкритим голосуванням або лотереєю, а ті, чия популярність могла зашкодити чинному порядку, могли бути відлучені від управління. Щоб проголосувати за це питання, потрібно було щонайменше шести тисяч людей. Громадяни писали на уламках імена тих, чий вплив на

політику, на їхню думку, слід обмежити. І якщо ім'я цієї людини було відбито на шести тисячах фрагментах, то її виганяли з Афін на десять років.

Словом «δημοκρατία» позначали політичний устрій, який тоді існував у багатьох грецьких містах-державих, у тому числі в Мегарі, Афінах та характеризувався як «Необмежена свобода», афінська демократія» [11]. Наприклад, у стародавніх Афінах, було багато механізмів, які сьогодні вважаються важливими для демократії – вибори, голосування всіма громадянами – як афінська особливість безпосередньої демократії. Афінська політична система мала виборчу процедуру для формування суду – жеребкуванням обиралися 500 суддів. Жереб вважався волею богів, а велика кількість суддів вважалася гарантією підкupu. Суди проходили публічно, було навіть щось подібне до нинішнього змагання сторін, але в афінській моделі – тут не було захисників і прокурорів, а з промовами виступали самі прокурори та підсудні.

Проте в сучасному світі Афіни навряд чи будуть визнані демократичною державою. Оскільки більшість жителів міста – жінки, раби, гості були позбавлені політичних прав [16].

У наступні століття грецькі міста-держави переживали період гострої кризи демократії. Демагоги, які принесли з собою тонкі «демагогічні» обіцянки та непродумані заклики, набували все більшої влади в Національних зборах. Були люди, які скористалися некомпетентністю лотерейних суддів. Звернення до суду стало способом заробітку для професійних шахраїв. Багато хто вважав за краще відкинути неправдиве звинувачення, аніж потрапити в тривалий судовий процес з невизначеним результатом. Сильні та блискучі люди, видатні політики, незалежні мислителі все частіше сприймалися як загроза для політики та переслідувалися. Щоб захистити свій порядок, афіняни вигнали Фемістокла, який правив містом під час греко-перських воєн і забезпечив собі перемогу у війні. Філософ Анаксагор також був засланий, а великий Сократ був страчений за його вчення, яке не відповідало традиційним

уявленням мешканців поліса. Відомому полководцю Алквіаду довелося втекти від смертної кари за звинуваченням в образі богів.

Усі ці події поступово призвели до розчарування в демократичній системі. Недарма великі філософи Платон й Арістотель різко критикували демократію, як режим недосвідчених мас. Платон сформулював свою модель ідеальної держави, побудованої на нерівності різних груп і це набагато більше нагадує аристократичну Спарту, ніж демократичні Афіни. Арістотель вважав, що республіканський лад може легко привести державу до встановлення влади мас, неосвіченого натовпу. У елліністичні часи демократія поступово поступилася місцем абсолютистським режимам майже у всій Греції.

Варто зазначити, що не всі політичні філософи того часу були скептиками. Так, наприклад, Солон вважав, що нестабільність політичної ситуації викликана не волею богів, а результатом людського егоїзму. Тому, усі громадяни повинні взяти на себе відповідальність за цей розлад (*dysnomia*). Розв'язання суспільних загострень знаходиться в руках самих громадян, і лише спільні політичні зусилля можуть відновити добрий порядок та стабільність. Демократія краща для забезпечення балансу (*eunomia*) й сприяє тому, щоб жодна сфера суспільства не домінувала над іншими [48].

Демократія отримала подальший розвиток й у Середньовіччі. Головним чином тут вона була представлена самодостатнім механізмом місцевого управління. Демократія не здобула тут поширення на більш масштабному державному рівні, через обмежену взаємопов'язаність середньовічних держав та суспільств. Проте вже у пізньому середньовіччі під бурхливим укрупненням суспільств, в яких обшинні технології прийняття рішень вже не спрацьовували, відбувався пошук більш дієвих механізмів участі населення [49].

Середньовічна європейська демократія, можливо, була жорстокою, і її стандарти управління сьогодні не всі заслуговують схвалення. Але вартує уваги те, що тодішні люди, могли чинити спротив дисфункціональній політиці королівського двору, чи церкви, а головне – могли генерувати рішення.

Поступовий розвиток освіти та знань також приносили позитивні плоди. Згадаємо, що у своїй збірці богословських книг «Sententiae» архієпископ Севільї Ісидор, який жив у сьомому столітті, осмислював тему поганих єпископів. Він писав, «..що ці люди поводяться як «горді пастирі», які «тиранічно пригнічують простий народ, не керують ним, а вимагають від своїх підданих не своєї слави, а не Божої» [50]. Отже, критика політичної некомпетентності, заснованої на гніві, гордості, жорстокості та жадібності вождів поширювалася як ідея боротьби за більші можливості підданих.

Суспільства визначеної епохи неодноразово демонстрували набуття громадської єдності, яку задіювали для повалення неефективних або «незручних» лідерів. Серед таких були: король Англії Ричард II, у Німеччині – король Вацлава з дому Люксембургів звергнуто на підставі того, що він був визнаний «марним, лінивим, недбалим роздільником та негідним власником імперії». Ще на підтримку середньовічної демократії варто зазначити, що у середньовічних містах-державах існувала виборна влада – магістрат. Подекуди питання вирішувалися шляхом голосування на своєрідних народних зборах [51]. Яскравий приклад – Київське віче або Швейцарські кантони.

Сучасна Альпійська Швейцарія має більш ніж восьмисотрічну традицію прийняття важливих законодавчих рішень шляхом всенародного голосування. Швейцарська демократія спирається на давні політичні традиції, а саме на принцип *in dubio pro populo* – «у разі сумніву, консультуйся з народом». Голосування як і раніше відбуваються значно частіше, чим в інших країнах, щонайменше 4-5 разів на рік [30].

Середньовічні уряди вплинули на те, як згодом змінювалися політичні системи, переконання та ідеали соціальної рівності. Демократія виникла під впливом безлічі факторів. Ключовим серед яких, наприклад, для Англії стала громадянська війна, яка символізувала кінець абсолютної монархії й створення першого інституту демократії – парламенту, який мав значну владу. Також джерела демократії проявилися й у створенні Великої хартії вільностей – першого документа, який був нав'язаний королю його незадоволеними

підданими. Це була спроба обмежити владу короля, проголосивши, що людина має бути покарана за законом країни, а не підкоряти свою долю виключно волі короля.

У західноєвропейських містах протягом століть жителі боролися за визволення феодалів. Згодом багатьом містам вдалося досягти значної незалежності для них. Громадяни отримали право обирати власний «уряд», вирішувати власні фінансові справи та судити своїх співгромадян [15]. Деякі середньовічні республіки досягли великої могутності й процвітання – Венеція, Генуя та Флоренція. Міста, які не здобули повної незалежності, здобули право обирати власні правління. Звичайно, до західноєвропейських магістратів обиралися лише найзаможніші представники місцевої знаті чи буржуазії, що неодноразово викликало повстання бідноти. Як і в давнину, про права жінок навіть не згадували. Але наявність виборних посад, вирішення багатьох питань у результаті відкритих дебатів можна вважати певною мірою зачином сучасної демократії.

Подібну точку зору поділяють й українські дослідники, які становлення парламентаризму, як важливого елементу демократії пов'язують з існуванням віча княжої доби. Функціонування останнього надавало правлінню київських князів демократичного характеру. Історик М. Грушевський визнавав, що в найважливіших випадках таких як: зовнішня загроза, утвердження чи заміна князя віче виступало як справжній суверен. Відомим є історичний факт, як кияни, невдоволені князем Ігорем, зібрали віче на якому вирішили закликати до себе Ізяслава Мстиславовича. Загальноміське віче кияни збирали в конкретно визначеному місці – біля Софійського собору. У разі серйозних розбіжностей, частина містян незадоволених прийнятим рішенням, збиралася в іншому місці. У таких зборах брали участь представники усіх соціальних прошарків. Діяло лише два обмеження: фізична можливість участі й правоздатність. Вимагалось, щоб учасник віча був вільний та не був жінкою та не був під батьківською опікою або в приватній залежності (закупи, холопи, раби).

Не зважаючи на певний розвиток демократичних підходів до керування державою в ці часи, все ж таки не можна говорити про повноцінну демократію, оскільки режим «народної волі» був неукоріненим, тому дуже швидко змінився аристократичним, а потім феодальним правлінням стародавньої Київської держави.

У XVII-XVIII ст. соціальні філософи Просвітництва – Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін. сформулювали найважливіші принципи демократичного устрою держави, обґрунтували верховенство демократії над абсолютною монархією [3]. А боротьба англійського парламенту проти королів з династії Стюартів у XVII ст. завершилася «Славною революцією» – усуненням від влади короля Якова II у 1688 р. і прийняттям Білля про права у 1689 р. Основна влада в країні була віддана представницькому органу – парламенту, права якого поступово розширювалися разом з представництвом інтересів різних верств населення.

Доволі швидким був перехід до демократії у Франції, де Французька революція повалила абсолютну монархію, а демократичні інститути інтенсивно розвивалися протягом XIX століття, під впливом ще декількох громадянських революцій. Відомо, що вінцем затвердження демократії в США став переможний результат у війні за незалежність колишніх британських колоній (1775-1783 рр.) [12].

Отже, демократія пройшла довгий шлях розвитку, від зародження в епоху античності через пригнічення та обмеження в часи феодального середньовіччя до бурхливого розвитку в Новий та Новітній часи.

Важливими є здобутки описаних в підрозділі періодів. Вони стали джерелами та основами сучасної теорії демократії це – зародження й спроба втілення ідеї свободи, рівності й політичної участі. Аргументація недоліків різних форм правління Платона, Аристотеля та інших філософів, які визначили важливість теоретичного дискурсу в питанні пошуку ідеального політичного ладу, роль християнських цінностей, які продемонстрували

важливість спільної ідеї, рівності та прагнення справедливості життя. Саме ці надбання призвели до панування ідей народовладдя та верховенства закону.

Попри труднощі, демократичні ідеї продовжували існувати та еволюціонувати. Демократичні режими часто спираються на політичні традиції, які здобуті пережитою боротьбою громадян за своє місце в соціальній системі та право управляти власним життям. Ці традиції є фундаментом, котрий зміцнює інституційний каркас політичних систем в сучасних демократичних державах. Завдяки описаним історичним періодам демократія набула людського виміру політики. До тепер демократизацію свідомості більшість фахівців вважають першим кроком до демократизації всього суспільного життя. Адже «справжня демократія не утворюється «офіційно», вона формується в глибинах та надрах суспільного життя і громадянської культури» [31, с. 3]. Тільки в цьому випадку демократія стає принципом організації життя соціуму в цілому, проявляє себе як духовна та ідеологічна засада, що забезпечує стабільність держави, її орієнтацію на людину як на найвищу соціальну цінність. Уїнстон Черчіль, слушно зауважив, що: «Демократія – найгірша форма правління, але нічого кращого людство не придумало до цього часу».

1.2. Форми та принципи демократії

Сьогодні поняття «демократія» міцно посіло своє місце у міжнародних нормативних документах. Основними елементами демократії Генеральна Асамблея ООН визнає свободи та права людини, плюралістичну партійну систему, незалежні засоби масової інформації, принцип поділу влади, дотримання законності тощо. «Демократія, заснована на верховенстві закону, є, зрештою, засобом для досягнення міжнародного світу та безпеки, економічного та соціального прогресу та розвитку, та дотримання прав людини – трьох стовпів місії Організації Об'єднаних Націй, викладених у Статуті ООН» [14, с. 54]. У 2005 р. всі уряди світу підтвердили, що «демократія, розвиток і повага до всіх прав людини й основних свобод

взаємозалежні та підкріплюють один одного. Демократія є універсальною цінністю, яка ґрунтується на вільному волевиявленні народу. Народ бере активну участь у розв'язанні різних питань, що стосуються всіх аспектів його життя, і сам визначає свої політичні, економічні, соціальні та культурні системи.

Сучасна демократія є не стільки станом, скільки процесом формування та розвитку демократичних інститутів, запровадження у політичну практику принципів демократії, зміни ціннісних уявлень. Передбачувана демократизацією еволюція потребує постійного розвитку суспільства, розширення прав, свобод громадян, удосконалення політичної та правової систем. Такий процес постає як «комплексний процес еволюції людських спільнот, які постійно винаходять способи управління самими собою» [24].

Демократичний політичний режим об'єднує демократичну форму держави і повсякденну політичну практику, прагнучи досягти ідеалу демократії, який часто залишається недосяжним через пошук практичних зразків або аналогій. Розрізнення між теоретичним демократичним ідеалом і реальною політичною практикою дозволяє розглядати нормативний та емпіричний підходи до трактування демократії.

У нормативному підході демократія розглядається як суспільний ідеал, який може залишатися нереалізованим на практиці, але завдяки своїм цінностям вона здобуває популярність у світі. У емпіричному підході відводиться увага на дослідження демократії такою, якою вона є в реальному житті, не абстрагуючись від ідеалів і оціночних суджень. Наприклад, Р. Даль пропонує використовувати термін «демократія» для ідеалу, а для реальної демократичної практики – термін «поліархія» [32].

Враховуючи зв'язок нормативних і емпіричних визначень демократії, можна виділити її характерні риси:

- юридичне визнання й інституційне вираження верховної влади народу (народний суверенітет);
- періодична виборність органів влади, її представницький характер;

- рівність прав громадян на участь в управлінні державою (рівність виборчих прав громадян, свобода утворення об'єднань громадян для вираження своїх інтересів і т.д.);
- прийняття рішень, виходячи з принципу більшості та підпорядкування меншості при їх виконанні;
- гарантія прав опозиції;
- розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- розмежування компетенції центральних і місцевих органів влади;
- гарантія прав і свобод особистості.

Тобто демократія – це не стільки ідеальний устрій, який, не зважаючи ні на що, потрібно впроваджувати в суспільному житті, скільки система принципів і норм, які мають бути покладені в його основу. Саме на них мають спиратись владні відносини в суспільстві.

Дуже поширеним є визначення змісту демократії через народовладдя. Але тоді виникає дилема, що саме вважати народовладдям, який його обсяг є достатнім для існування демократії? Багато правників народовладдя співвідносять з прямою формою демократії, під якою розуміють форму правління, де влада належить безпосередньо народу. Громадяни беруть активну участь у прийнятті рішень, що стосуються життя держави, замість того, щоб делегувати повноваження представникам.

Така система має ґрунтуватися на принципах:

- суверенітеті народу, тобто, влада походить від народу і йому належить;
- прямої участі, коли громадяни мають право голосу з усіх важливих питань, що виносяться на розгляд;
- рівності – кожен громадянин має рівний голос, незалежно від походження чи статусу;
- відкритості та прозорості, коли рішення приймаються відкрито та доступно для всіх.

Історія зберегла приклади такої форми демократії через поширене народовладдя. Наприклад, в Афінах громадяни збирались на агорі, щоб

обговорювати закони, обирати посадових осіб та вирішувати інші важливі питання. Також у Київській Русі вічеві збори збирались для вирішення важливих питань, таких як обрання князя, оголошення війни та укладення мирних договорів. В колоніальній Новій Англії міста використовували систему міських зборів, де всі дорослі чоловіки могли голосувати з питань місцевого самоврядування.

Але в сучасних політичних системах реалізація подібної форми демократії, на думку К. Поппера, потребує:

- а) рівності виконання усіма громадянами тих громадянських обов'язків, які пов'язані для них з самим фактом громадянства і які дійсно необхідні, виходячи з потреб життя у суспільстві і державі;
- б) рівності всіх перед законом;
- в) законів держави, які мають бути неупереджені на користь або проти будь-яких громадян чи суспільних груп, класів;
- г) справедливого суду;
- д) рівного розподілу благ між усіма громадянами, які пов'язані з їх життям у відповідній державі.

Жодна країна не змогла забезпечити повне втілення цих умов для переходу до абсолютного народовладдя, тому такий тип демократії не існує у жодній країні світу в повному обсязі. Проте елементи народовладдя можуть бути присутні у різних демократичних системах, наприклад, через референдуми, громадські слухання та інші форми прямої участі громадян. Пряме народовладдя може також викликати проблеми в управлінні країною, особливо якщо не існує високого рівня політичної культури, активності та відповідальності серед громадян.

Ідеї і принципи європейської демократії неможливо повністю зрозуміти без аналізу спадщини і епохи Середньовіччя. Основою правової системи цього періоду була ідея нерівності станових прав і привілеїв, хоча ідея рівності визнавалась у вільних містах Європи. Саме Середньовіччя є важливим для розуміння демократії в інституціональному аспекті, оскільки саме тоді

з'явилися станово-представницькі збори, які стали прототипами майбутніх парламентів.

Головна причина виникнення цих зборів полягала у нездатності центральної влади самостійно, без узгодження зі станами, здійснювати управління: збирати податки, формувати армію тощо. Перші парламенти з'явилися в Європі в XI-XII століттях, такі як кортеси в Іспанії, генеральні штати в Франції та парламент в Англії.

Отже, на відміну від епохи Стародавнього Світу, де існувало безпосереднє народовладдя, Середньовіччя започаткувало нову форму участі народу у владних відносинах – систему представництва.

Представницька демократія є сьогодні найефективнішою формою врядування, і більшість демократичних держав світу реалізують тією чи іншою мірою саме цю концепцію. Однак для того, щоб представницька демократія працювала, необхідно дотримуватися кількох критеріїв, і саме залежно від ступеня їх реалізації можна говорити про ефективність представницької демократії:

1) має існувати реальна конкуренція в процесі виборів; 2) має бути вільна комунікація як між людьми, так і в пресі; 3) виборці повинні вірити, що існує розумний вибір між кандидатами і різниця в політиці, яку вони провадитимуть [52]. Тут виявляється глибоке співвідношення між виборами як формою прямої демократії і ефективністю представницької. Будь-які зловживання під час виборчого процесу можуть призвести до обрання влади, яка не буде здійснювати ефективне управління в інтересах виборців, звідси і не будуть досягнуті цілі представницької демократії. Надзвичайно важливим є наявність громадянського суспільства та вільних ЗМІ, які допомагають сформувати об'єктивну громадську думку щодо виборчого процесу. І, нарешті, представницька демократія може бути ефективною лише тоді, коли досягається високий рівень політичної культури в суспільстві. Це вимагає наявності розвинутих політичних партій, які мають зв'язок із своїми членами

та електоратом, чітку ідеологію та спрямованість на реалізацію політичних цілей, відповідно до своїх програм.

Парламентська форма демократії найтісніше пов'язана з представницькою системою. В цій системі щоденне прийняття політичних рішень переходить від народу до обраних представників і членів уряду, які здійснюють свої функції в рамках поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Ця форма політичного представництва поділяє владу народу на дві ключові частини: першу, громадяни, які використовують свої політичні свободи через участь у публічних дебатах; і другу, електорат, який через своє право голосу дозволяє здійснювати політичні дії їхнім обраним представникам. Ті останні діють згідно зі своїми переконаннями (згідно з теорією вільного мандату) або, у сучасних реаліях, відповідно до програм своїх політичних партій [53, с. 254].

Отже, представницька демократія є складною концепцією, значущою завдяки ряду заходів і процедур, починаючи з формування представницьких органів і закінчуючи контролем за їх діяльністю. Вона визначається як форма вираження волі народу, що забезпечує ефективний механізм ухвалення владних рішень демократично обраними представниками, що діють у відповідності з волею народу.

Еволюція до ліберальної форми демократії була тривалою та продовжується дотепер. До середини XIX століття демократія й лібералізм були відокремлені поняттями. Лібералізм відзначався ідеєю «людини-власника», де керівництво країною могли здійснювати лише власники, в той час як демократія, навпаки, пропонувала процес формування влади на основі більшості, тобто волі народу. Робота А. де Токвіля «Демократія в Америці» 1835 року виявилася ключовою для подолання цих протиріч, де він аргументував можливість існування суспільства, де особиста свобода і приватна власність існують поряд з демократією.

Згідно з А. де Токвілем, ключовими аспектами успіху ліберальної демократії є рівність можливостей і уникнення втручання держави, особливо

через уряд, у економіку, а також захист громадянських свобод. Він вважав, що найбільша загроза для цієї моделі полягає у занадто активному втручанні держави і виглядуванні свобод громадян.

Лібералізм, вперше в історії, окреслив автономність індивіда від суспільства і держави, наголосив на розмежуванні держави і громадянського суспільства, обмежив дії держави конституційно і інституціонально в їхніх взаємин з особистістю та суспільством, проголосив політичну рівність усіх громадян і зробив особистість ключовим чинником політичної системи [32, с. 78]. Під впливом цих змін сформувалися типові риси ліберальної демократії. Ці риси включають розвинену систему правосуддя, захист приватної власності у законодавстві, наявність значного середнього класу і потужного громадянського суспільства.

Основним пріоритетом ліберальної демократії є громадянська свобода, що означає повний захист особистого життя індивіда від політичної влади. Це включає права на особисту недоторканість, свободу совісті, слова, зібрань, друку, місце проживання, працю, підприємницьку діяльність, приватну власність тощо. Основою цих свобод є особисті права. Політична свобода виступає як інструмент забезпечення громадянської свободи. Влада, що порушує громадянські свободи, стає тиранією і піддає сумніву її законність існування. У результаті політична влада не повинна бути абсолютною, незалежно від того, чи є це монарх чи народ.

Лібералізація демократії передбачає свободу особи, яка визнана і гарантована державою. Громадські сили можуть діяти лише в межах закону, який стосується всіх однаково. Це відоме як «правління через закони, а не через людей». Вона передбачає юридичний контроль за дотриманням законів. Лібералізм визначає межі влади і функції держави. Демократія першочергово розглядає проблему розподілу влади. Другою важливою засадою ліберальної демократії є принцип згоди і громадянського консенсусу.

На основі принципів пошуку консенсусу виникла концепція консенсусної демократії, яку розробив американський політолог А. Лейпхарт.

Основним стимулом для створення цієї моделі демократії стали неуспішні спроби встановлення мажоритарної демократії в різномірних суспільствах Третього світу. У таких суспільствах мажоритарна модель демократії часто не приживається через їхню плюралістичність. Дослідник вважав, що для успішного функціонування демократії у плюральних суспільствах потрібна консенсусна модель. Основу цієї моделі складає велика коаліція, в якій беруть участь лідери всіх сегментів складного суспільства.

Перший і найважливіший принцип консенсусного уряду – це взаємне вето, яке дозволяє кожному сегменту вносити вето на рішення, які порушують їхні інтереси. Додатковими методами функціонування є пропорційність і сегментарна автономія, що дають кожному сегменту можливість управляти своїми внутрішніми справами в рамках загального консенсусу. Такі принципи створюють умови для стабільного і співіснування різних груп у складних суспільствах, що дозволяє демократії функціонувати ефективно і забезпечувати рівновагу і розуміння між різними інтересами [33, с. 74].

Метод управління за принципом великої коаліції суттєво відрізняється від мажоритарної моделі, де меншість підпорядковується більшості, а уряд формується партією, що здобула перемогу на виборах. У консенсусній демократії меншість має право вето, а склад уряду відповідає пропорційному розподілу суспільних сегментів. Арндт Лейпхарт визначив вісім принципів, на яких ґрунтується консенсусна модель, такі як широка урядова коаліція, двопалатний парламент, багатопартійність, пропорційна виборча система, федералізм і централізація влади, право вето для меншин та інші.

Отже, різноманітні варіації демократії включають різні аспекти структури держави, суспільства і світоглядні орієнтації. Однак загальним для всіх форм є підтримка ціннісних аспектів, які включають народовладдя в його різних формах, пріоритет права, загальнолюдські цінності та інші універсальні принципи, що характеризують демократію як форму, цінність і процес.

Розглядаючи різні форми демократії та їх особливості, стає очевидним, що складність та суперечливість демократичного розвитку потребують не

простого застосування існуючого досвіду формування і реалізації цих моделей. Вони вимагають трансформації і адаптації до сучасних реалій, змін у часі і просторі. Це завдання вирішується через взаємодію національних традицій і світового досвіду, які сприймаються динамічно, критично аналізуються, оцінюються і впроваджуються.

Сьогодні моделі демократії здійснюються в різних формах, які не лише враховують національну специфіку, але й відповідають конкретним викликам сучасного цивілізаційного розвитку. Моделі прямої демократії, представницької, конституційної, ліберальної, консенсусної демократії і т.д. мають свої характерні параметри, що робить їх унікальними один від одного. Різні корені цих моделей дозволяють їм існувати поряд із стандартами і особливостями. Порівняння переваг і недоліків надає можливість вибору оптимальних варіантів, які забезпечують високу якість демократичного потенціалу.

1.3. Переваги та недоліки теорії демократії

Починаючи з другої половини ХХ ст. під впливом об'єктивних факторів з'являється цілий ряд альтернативних моделей демократії. В результаті модернізаційних процесів змінюється сутність політичного процесу й оцінка соціальної корисності тих чи інших теоретичних моделей.

Спробуємо дослідити основні переваги та визначити недоліки, які обґрунтовані в роботах вітчизняних та західних вчених. Беззаперечно, що демократія має певну низку переваг над іншими формами організації політичної влади. Першою можна виокремити можливість за допомогою демократії з її працюючими інститутами зменшити ризик появи деспотичних режимів, коли політична влада в державі зосереджується в руках однієї особи й працює виключно в її інтересах. Таким механізмом може слугувати постійна зміна правлячих еліт, які можуть знаходитися у влади лише певний проміжок часу, визначений законом.

Другою важливою перевагою є здатність людей впливати на державну владу. Це досягається за допомогою механізмів виборів, на яких люди «делегують» владу особі або особам, які на їх думку найкраще б виконували свої обов'язки в інтересах суспільства, та референдуму, на якому суспільство може висловити свою думку щодо певного питання й яка є обов'язковою для влади.

Разом з тим, одним з ключових принципів демократії є рівність людей у правах, незалежно від їх раси, національності, гендерний ознак, походження, положення в суспільстві й вподобань, що дозволяє всім приймати політичні рішення. Обрана у відповідності до вимог демократії влада по задуму має працювати в інтересах суспільства, яке делегувало їм цю владу, що сприяє втіленню твердження «державна для людей, а не люди для держави». Вільне та законне середовище, яке діє в інтересах, наприклад, коли прийняте рішення хоча й враховує переваги всіх громадян, для частини суспільства воно може мати неприйнятні наслідки з погляду моралі чи права. Така ситуація отримала назву диктатури більшості. У багатьох теоріях такі рішення вважаються нелегітимними.

Реалізація загального виборчого права та пропорційна виборча система сприяють точнішому представленню інтересів, проте розв'язують проблему. Вихід лежить у створенні деякої додаткової системи стримування і противаг, яка захищає меншість від свавілля з боку більшості і при цьому не суперечить демократії [6]. Варто зазначити, що деякі з таких заходів можуть мати негативні наслідки, такі як політичний застій або звуження сфери дії інститутів демократії. Отже на практиці людству ще не вдалося створити таку систему, яка б задовольняла потреби більшості й меншості одночасно.

Іншим суттєвим недоліком демократії є її прихильність популізму. У системі, де єдиним засобом досягти влади є вибори, кандидатам потрібно сподобатися своїм виборцям. Для цього вони вдаються до пропагування не завжди правильних, але популярних у суспільстві ідей та спрощень на кшталт «оберіть мене і ваше життя покращиться». Саме це і є популізмом. У його

основі лежить прагнення тієї чи іншої політичної сили завоювати довіру та підтримку мас, сподобатися народу. При цьому реальні цілі політиків-популістів (боротьба за владу, збагачення тощо) зазвичай прикриваються соціально-привабливими ідеями. Ідеї політиків-популістів часто знаходять відклик серед своїх виборців, що часто негативно впливає на якість управлінських кадрів. До речі, і сама кваліфікація народних обранців часто ставиться під сумнів. Якщо виборцям пропонують обирати з-поміж двох кандидатів, серед яких є видатний вчений-економіст з адекватною, але незрозумілою програмою та політик-популіст, який вже за рік обіцяє покращення життя, здебільшого підтримку отримує останній. Обрання влади некомпетентними в сфері управління людьми призводить до отримання влади здебільшого популістами.

Не можливо оминати увагою важливість для демократичних політиків рейтингів. Саме від популярності особи в суспільстві залежить залишитися вона при владі чи ні. Тому представники політичного класу в умовах демократії з більшою неохотою приймають важливі рішення, які не знайдуть підтримки у суспільства.

Кармич А. правильно зауважує, що демократію не слід розглядати як абсолютно універсальну ідеальну форму суспільного буття. Він закликає не абсолютизувати принципи демократії, а натомість використовувати конкуренцію як засіб, що відкриває нові можливості для формування та функціонування механізмів демократичного розвитку. Ці механізми повинні бути спрямовані на подолання екстремальних ідентитарних концепцій і сприяти встановленню демократичних принципів, адаптованих до конкретних умов і орієнтованих на майбутнє. Такий підхід дозволяє зберігати гнучкість і адаптивність демократії в змінних умовах суспільства і забезпечує її стале вдосконалення [34, с. 147].

Водночас, необхідно дотримуватись таких основних принципів, як легітимність, плюралізм, паритетність і верховенство права. Вони повинні охоплювати всі аспекти влади й управління, функціонування інститутів

громадянського суспільства, взаємодію держави і суспільства, включаючи нормативні, організаційні і процедурні аспекти в цих сферах. Ці принципи спрямовані на забезпечення узгодження індивідуальних та загальносуспільних інтересів у всіх сферах життя, а також на уникнення конфліктів між вольовими проявами індивідів і волею спільноти. Невід'ємною частиною є відкритість і прозорість прийняття рішень і здійснення діяльності всіма суб'єктами, що включені у демократичні процеси.

У кінцевому варіанті демократичний перехід має бути спрямований на досягнення консолідації інтересів та забезпечення сталого розвитку суспільства. Внутрішні та зовнішні умови цього переходу можуть бути різними, включаючи об'єктивні та суб'єктивні фактори. У суспільстві повинна загальмуватися усвідомленість необхідності демократизації і готовність переходити від очікувань до активної участі в діях, спрямованих на демократизацію всіх сфер життя. Хоча в окремих випадках достатньо елітної підтримки, в більшості випадків це має стосуватися всіх верств суспільства. Широка політична участь сприяє швидкому розвитку демократичних процесів. Незворотність цих змін позначить завершення демократичного переходу та створення умов для його поглиблення і вдосконалення.

Також демократії наразі переживають певну кількість викликів. Головною причиною яких є стан переходу від індустріальних національних держав до глобальних інформаційних товариств. Технологічні, економічні та суспільні зміни стають більш комплексними, ніж будь-коли, а темпи цих змін усе зростають. Можна навіть говорити про зміну парадигми від концепції демократії індустріальної ери до концепцій демократії інформаційної епохи [35, с. 39].

Нові системи і пристрої, безсумнівно, відкривають перед суспільством фундаментально нові можливості для реалізації демократичного потенціалу, проте потрібні дуже глибокі зміни, щоб це відбулося на практиці. Потрібні активні, компетентні люди з високим рівнем політичної культури і реальними владними ресурсами. Також без сильних неурядових організацій, незалежних

судів і резонансу в ЗМІ просто розмови в соціальних мережах не можуть перетворитися на дієвий протест проти будь-яких недемократичних дій.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, доходимо до висновку, що при всіх труднощах демократія залишається сьогодні вищою соціально-політичною цінністю, тому збереження і розвиток найбільш значущих демократичних принципів та норм виступає як єдина перспектива для всієї світової спільноти й українського суспільства зокрема, яке має визначитись саме з концептуальними засадами свого повоєнного демократичного поступу.

Висновки до першого розділу

Отже, виходячи із проведеного у першому розділі дослідження, варто зазначити, що у політології демократичний політичний режим визначається як сукупність способів і методів функціонування політичної системи, спрямованих на забезпечення демократичних принципів, таких як народовладдя та плюралізм.

Зародження демократії пов'язане з містами-державами (полісами) Стародавньої Греції, зокрема з Афінами. Форма правління, яка виникла там у VI-V століттях до н.е., значно відрізнялася від тих, що існували в інших стародавніх державах.

Поняття «демократія» міцно закріпилося в міжнародних нормативних документах. Генеральна Асамблея ООН визнає основними елементами демократії свободи та права людини, плюралістичну партійну систему, незалежні засоби масової інформації, принцип поділу влади та дотримання законності. Отже, демократія, заснована на верховенстві закону, зрештою є засобом досягнення міжнародного миру та безпеки, економічного та соціального прогресу й розвитку, а також дотримання прав людини – трьох основних стовпів місії ООН.

РОЗДІЛ 2

КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ЯК СТАНДАРТИ СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Модель вертикальної демократії Дж. Сарторі

У світі, де авторитаризм та популізм набувають поширення, важливо, як ніколи, мати чіткі стандарти сталої демократії. Ці стандарти вже були запропоновані у багатьох класичних концепціях, але частково загубилися в реальному політичному просторі й часі. Актуалізація більшості з них може посприяти стабільному розвитку тих суспільств, які розгубилися в альтернативах щодо способів досягання успіху. Також варто зазначити, що класичні теорії слугують орієнтиром для країн, які прагнуть до ефективної демократії або вже її запровадили.

Однією з таких концепцій є вертикальна модель демократії, часто відома як ієрархічна або централізована демократія, вона має свої особливості та обґрунтування. Найбільш повно цю теорію обґрунтовано Джованні Сарторі (нар. 1924) – італійський філософ, політолог. Один із сучасних експертів з теорій демократії, еліт і політичного плюралізму, автор праць «Переосмислена теорія демократії» (1987), «Демократична теорія. Елементи політичної теорії» (1990), «Демократія» (1998), «Порівняльна конституційна інженерія: дослідження «структури, мотиви та результати» (1994) [19].

У «Переосмисленні теорії демократії» Дж. Сарторі окреслює правлячий клас крізь призму концепції «контролюючої влади». На його думку, вона є політичною, коли її ресурсною базою є політичний орган, а також коли вона діє за політичними каналами та впливає на рішення тих, хто її реалізує. Характеризуючи еліту як контрольну владу, яка виникає внаслідок відбору, мислитель зазначає, що демократія має бути вибірковою системою конкуруючих електоральних меншин – «вибірковою поліархією».

Аргументуючи діяльність еліти як ціннісної референтної групи, яка перебуває у владі на основі відбору, Дж. Сарторі аналізує природу суспільно корисного правління. Якщо ті, хто його представляє, постійно піддаються

вимогам низу, то така влада безвідповідальна. Ті, хто знаходиться на вершині демократичної системи представництва, відповідають не тільки за когось, але й за щось.

Тому виконання елітою представницьких функцій має дві основні складові: реакцію на вимоги та власну відповідальність. Чим більше системи управління реагують на вимоги через свою відповідальність за щось, тим більша ймовірність того, що управління погане або не забезпечується взагалі. Таким чином, чим вища здатність реагувати, тим більша потреба в самовідповідальності, якою насправді є політичне лідерство.

В останні десятиліття теорія демократії зосереджується на горизонтальній демократії. Однак, як зазначає Дж. Сарторі, чим більше демократія розглядається в чисто горизонтальному вимірі, тим більша ймовірність одновимірної демократії, яка відповідає примітивній рівності. Демократія має бути поліархією, заснованою на відповідності соціальних внесків і пільг. Такий підхід корисний для розвитку суспільства в цілому, тоді як «рівність нерівних» шкодить колективному співіснуванню.

Подолання ілюзій щодо можливостей горизонтальної демократії тісно пов'язане з необхідністю подолати страх перед ними, оскільки цей анахронізм не дає змогу побачити проблеми, з якими стикаються люди, та небезпеки, які їм загрожують. «Чим більше ми втрачаємо з поля зору демократію як систему правління, – сказав Дж. Сарторі, тим складнішими стають наші труднощі і тим невпинніше вони нас переповнюють» [10].

У роботі «Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів та результатів» Дж. Сарторі звертає увагу на те, що наприкінці ХХ ст. людство зазнало антиполітичного вибуху, свого роду «антиполітики» [10]. Причинами цього є: 1) розрив довіри між громадянами та їх обранцями, що призводить до зростання розчарування в політиці; 2) домінування телебачення, що призводить до посилення показної мобілізаційної участі в плані зменшення та збіднення інформації; 3) крах ідеології (поєднання інфантильної демократії та грубого примітивізму, який полягає в тому, щоб

критикувати стару політику без будь-яких слухних порад, як її покращити чи змінити на краще); 4) політична корупція, яка досягла такого згубного впливу на демократичну політику (насамперед через втрату етики державних служб та наявність занадто великої кількості грошей у політичній сфері) [19].

За таких умов конституції мають стати, насамперед, інструментами управління, які обмежують, обмежують і забезпечують контроль над здійсненням політичної влади. На думку вченого, це найважливіша мета конституціоналізму, і саме цьому приділяють занадто мало уваги сучасні конституції. Натомість в останні десятиліття ХХ ст. спостерігалася тенденція до збільшення обсягу конституційних текстів. Дж. Сарторі називає цей процес конституційною графоманією. Він вважає, що конституції не повинні гарантувати те, що передбачає звичайний закон. Чим більше приймається конституцій, які все регулюють і все обіцяють, тим більше це сприяє їх порушенню та державній катастрофі.

На думку мислителя, конституції – це «форми», які структурують і дисциплінують процеси прийняття урядових рішень, процедури, призначені для забезпечення контрольованого використання влади. Конституція, яка передбачає встановлення змісту політики, пригнічує політичні органи – парламенти та уряди й яким конституція доручає прийняття політичних рішень. Конституції схожі на двигуни, які повинні дати певний результат. Їх слід планувати та створювати як структури, засновані на заохоченнях – покараннях і винагородах. Реальна влада – це поточна влада. Ігнорування функції управління послаблює функціонування системи.

Сучасні політологи вважають, що така модель в змозі посприяти найшвидшому виходу політичної системи з кризового стану демократії, який може бути наслідком, наприклад, пандемії, стихійних лих або інших негативних явищ, від яких не застрахована жодна сучасна держава. Ключовими аргументами на користь цієї моделі є наступні аспекти:

– у вертикальній демократії рішення приймаються швидше через централізовану структуру влади. Це дозволяє оперативно реагувати на кризові

ситуації та впроваджувати зміни без тривалих процесів обговорення та узгодження;

- централізована влада забезпечує кращий контроль над державними ресурсами та їх розподілом. Це може сприяти більш ефективному управлінню та зменшенню корупції завдяки чітким вертикальним механізмам підзвітності;
- вертикальна структура сприяє збереженню єдності та стабільності держави, оскільки рішення приймаються на найвищому рівні й застосовуються до всіх рівнів уряду. Це може бути особливо важливим для країн з різноманітним етнічним чи культурним складом;
- централізація влади дозволяє зберігати та накопичувати інституційну пам'ять та досвід, що може бути корисним для довгострокового планування та розвитку складних систем;
- вертикальна демократія часто передбачає сильне лідерство, яке може мати чітке стратегічне бачення розвитку країни та спроможність реалізувати це бачення без надмірних компромісів;
- централізована влада може краще захищати національні інтереси на міжнародній арені, оскільки представляє єдину позицію держави.

Отже, вертикальна модель демократії набуває поширення, оскільки фіксується посилення авторитарних тенденцій в деяких сучасних демократичних режимах. Ці тенденції можна розглядати як необхідність компенсування стабілізаційних потреб самою політичною системою, в таких умовах саме така модель демократії є найбільше результативною.

2.2. Механізми елітарної демократія в теорії Й. Шумпетера

Теорія елітарної демократії є однією з концепцій демократії, яка базується на передачі компетенції прийняття політичних рішень фахівцям – елітам, виходячи з того, що «маси» не цікавляться політикою, їм не вистачає відповідних знань, умінь та навичок. інформації, не може приймати правильних політичних рішень. У цьому випадку найефективнішим державним механізмом є такий, за якого право приймати політичні рішення

належить компетентним професіоналам – еліти. Засновниками цієї ідеї вважають Макса Вебера і Йозефа Шумпетера, які назвали її «теорією конкурентних лідерів» [1].

Проте сама теорія демократії від Й. Шумпетера має два основних підґрунтя: раціонально-теоретичний і політико-історичний. Вчений визначає демократію як інституційну систему для прийняття політичних рішень, спрямовану на забезпечення стійкого розвитку шляхом вибору окремих осіб – представників волі народу [36, с. 334]. Отже, в результаті ми отримуємо реалістичне визначення демократії, яке, за словами самого теоретика, є ефективним критерієм розрізнення демократичних режимів від недемократичних. Це визначення відображає специфіку функціонування владних механізмів, враховує соціальну конкуренцію за політичну владу і пояснює зв'язок між демократією та правами та свободами особистості [36, с. 338]. Філософ підкреслює, що запровадження демократії має глибоко історично-контекстуальні особливості і не є універсальним рішенням для всіх суспільств. Він формулює чотири передумови для успішного встановлення демократії. Перша передумова полягає у наявності «людського матеріалу високої якості», що включає не лише морально високих особистостей, а й тих, хто здатен до політичної діяльності. Важливою ознакою такого матеріалу є існування соціальної верстви, яка природньо нахилиється до політики.

Друга передумова полягає в обмеженості сфери політичних рішень, щоб забезпечити їхню ефективність. Це вимагає врахування кількості і складності питань, які уряд може ефективно вирішувати, а також здібностей урядовців і типу політичного механізму, а також громадської думки.

Третя передумова передбачає наявність добре підготованої бюрократії з відомими традиціями, сильним почуттям обов'язку та високою мораллю. Це включає виховане у кращих традиціях управління чиновництво, яке є незалежним і впливовим. Ця передумова є взаємопов'язаною з першою, оскільки якість бюрократії залежить від якості людського потенціалу.

Й. Шумпетер також підкреслює, що бюрократія не є перешкодою для демократії, а скоріше необхідним додатком до неї, важливим для сучасного економічного розвитку [37, с. 181]. Ці принципи вченого залишаються актуальними й в сучасному світі. Наприклад, «Єдина Європа», що об'єднала колись ворожі держави з різною ідеологією та політичними поглядами, є результатом переважно європейської бюрократії. Навіть за наявності критики ЄС за забюрократизованість та «дефіцит демократії», європейська бюрократія демонструє свою гнучкість, ефективність і готовність до інституційних змін.

Четвертою передумовою демократії є демократичний самоконтроль. Це передбачає наявність традицій взаємних компромісів та терпимості, мирного та конструктивного вирішення розбіжностей у поглядах. Цей аспект також базується на високому інтелектуальному і моральному рівні «людського матеріалу».

Отже, відомі принципи Й. Шумпетера продовжують виявляти свою важливість в контексті сучасних політичних та соціальних викликів, і європейський досвід є прикладом цього [36, с. 338]. Також, слушною є думка вченого про те, що у сучасних умовах політична еліта є невід'ємною, активною, впливовою частиною соціальної структури суспільства, яка здатна зайняти провідну, відповідальну, консолідуючу роль у забезпеченні розвитку та стабільності будь-якої соціальної системи.

Автор концепції підкреслює, що демократія не є самою метою, а лише одним із політичних методів. Дослідник вважає, що головна функція громадян полягає в обранні уряду або посередників для досягнення цієї мети через демократичні вибори. За демократичним методом до влади приходять партія, яка здобула найбільшу підтримку виборців. Конкуренція між потенційними лідерами є важливою рисою елітарної демократії, де кожен має право змагатися на виборах за підтримку. Основні положення ціннісної теорії еліт утверджують концепцію демократичного елітизму, який базується на розумінні демократії як конкуренції між потенційними лідерами за довіру громадян.

Теорія елітної демократії, або неолітизм, розглядає демократію як конкурентну боротьбу між претендентами на керівні посади під час виборчих кампаній. Вона підкреслює, що еліта не володіє владою, а отримує підтримку мас завдяки вільним виборам. Згідно з цією теорією, еліта здатна керувати масами лише з їх добровільної згоди, і вона служить захисником демократичних цінностей, стримуючи політичний ідеологічний ірраціоналізм, емоційну неврівноваженість і радикалізм, які можуть загрожувати стабільності демократії.

Отже, емпіричні дослідження підтверджують, що успішна демократія потребує як якісної еліти, так і масової політичної апатії, оскільки занадто висока політична участь може підірвати стабільність демократичного процесу. Таким чином, соціальна цінність демократії визначається якістю її еліти, яка має необхідні властивості для ефективного управління та захисту демократичних цінностей.

Таким чином, елітарна теорія демократії, сформульована Й. Шумпетером, залишається важливим концептуальним інструментом для стабілізації режимів сучасних демократій. Наведемо кілька переваг цієї теорії для сьогодення.

1) Розуміння демократії як методу, за допомогою якого люди вибирають лідерів, які приймають політичні рішення. Це дозволяє більш реалістично оцінити політичні процеси, визнаючи, що не всі громадяни є однаково обізнаними чи зацікавленими у політичних питаннях. Такий вимір може сприяє підвищенню прагматизму у політичних реформах та адміністративних процесах.

2) Акцент на ролі лідерів підкреслює їх важливість у процесі прийняття рішень. Це може бути особливо корисним у сучасних демократіях, де складні питання, такі як глобалізація, зміна клімату та технологічні зміни, вимагають спеціалізованих знань та навичок. Тільки «справжні» лідери можуть ефективно керувати цими процесами, використовуючи свою експертизу.

3) Елітарна теорія сприяє розумінню важливості стабільних інституцій у демократії. Вона підкреслює, що демократичні інституції повинні бути спроможними контролювати та балансувати владу еліт, запобігаючи зловживанням. Це особливо актуально для країн, що розвиваються, та нових демократій, де інституційна стабільність може бути під загрозою.

4) Хоча теорія акцентує увагу на ролі еліт, вона не заперечує важливість громадянської активності. Вчені вважали, що громадяни повинні мати можливість впливати на вибір лідерів через вибори. Це означає, що громадянське суспільство та освіта залишаються ключовими елементами для забезпечення функціонування демократії.

5) Елітарна теорія може бути використана для аналізу сучасних викликів, таких як політична поляризація, популізм та зниження довіри до традиційних політичних інститутів. Вона допомагає зрозуміти, як еліти можуть реагувати на ці виклики та які стратегії можуть бути ефективними для підтримки демократичної стабільності.

Отже, елітарна демократія стандартизує цінні інструменти для аналізу та розуміння сучасних політичних процесів. Її переваги роблять її актуальною і корисною для досліджень і практичних застосувань у сучасних демократіях. Також елітарний підхід сприяє кращому розумінню механізмів функціонування демократичних систем, й дозволяє розробити стратегії для їх вдосконалення та адаптації до нових реалій.

2.3. Критерії поліархічності Р. Даля

Для України, яка знаходиться на переломі між декларативною і дієвою демократією, дуже важливим є ознайомлення з працями, створеними на кризових етапах історії сучасної західної демократії. Це дозволяє краще усвідомити їхній досвід, не ігноруючи, водночас, величезні контекстуальні відмінності.

Суспільно-політична криза кінця 1960-х рр. і подальші політичні збурення зруйнували образ «стабільних демократій», збудований

плюралістичною політичною наукою початку 1960-х [54, с. 271-272]. Перед провідними політологами-плюралістами тодішнього Заходу постало завдання відповісти на виклики часу. Серед цих політологів був і класик американської політичної науки та видатний теоретик демократії Роберт Даль (1915 р.н.). Він був президентом Американської політологічної асоціації, а в 1972 році став членом Національної Академії Наук США.

Учений опублікував велику кількість наукових статей і монографій про демократичну систему правління, серед яких особливий вплив на розвиток політичної теорії мали такі праці, як «Передмова до демократичної теорії», «Поліархія. Участь і опозиція», «Дилеми плюралістичної демократії», «Демократія та її критики» та інші. Його остання книга «Про демократію» була опублікована в 1998 році і вже пережила кілька перевидань. Дослідження Р. Даля стало головною «зброєю» плюралістів у суперечці з опонентами.

Поліархія (від грец. багата влада, влада багатьох) – політична система, заснована на відкритому політичному змаганні між різними групами у боротьбі за підтримку виборців. Р. Даль запропонував цей термін у 1953 році як одне з чотирьох слів, що описують взаємодію лідерів і контроль над ними.

Роберт Даль у своєму творі «Поліархія: участь і опозиція» розглядає демократію як систему, яка повинна бути чутливою до уподобань своїх громадян. Для нього ключовою ознакою демократії є здатність уряду відображати реальні можливості громадян: формулювати свої уподобання, виражати їх і змушувати уряд однаково брати їх до уваги.

Вчений розвиває концепцію восьми інституційних гарантій демократії, які забезпечують існування необхідних умов для функціонування демократії: 1) свобода формувати організації і вступати до них – громадяни повинні мати можливість створювати політичні організації та об'єднуватися в них без перешкод; 2) свобода вираження – вільний доступ до засобів масової інформації та можливість вільно висловлювати свої думки; 3) право голосувати – кожен громадянин має право брати участь у виборах; 4) право на обрання на публічну посаду – можливість кожного громадянина обирати своїх

представників у владні органи; 5) право політичних лідерів змагатися за підтримку і голоси – існування конкуренції між політичними партіями та кандидатами на виборах; 6) альтернативні джерела інформації – доступ до різноманітних джерел інформації для громадян; 7) вільні і чесні вибори – забезпечення процесу виборів, який є чесним і вільним від зовнішнього впливу; 8) інституції для узалежнення урядової політики від голосів виборців та їх уподобань – механізми, що гарантують, що уряд враховує волю громадян при прийнятті рішень.

Дані гарантії утворюють основу системи поліархії, яку Р. Даль розглядає як розвинену форму демократії, що забезпечує широкі можливості для громадянської участі та контролю над урядом [55, с. 1-3]. Основою цих інституційних гарантій демократії є проведення вільних і чесних виборів. Вчений розглядає ці гарантії демократії через призму двох «теоретичних вимірів демократизації»: публічне суперництво та участь у системі публічного суперництва, що означає здатність населення контролювати уряд і оскаржувати його дії. Режими, які найбільше демократизовані за цими критеріями, автор називає «поліархіями».

За словами Р. Даля, розвиток публічної опозиції або перетворення її в політичні партії, які законно протистоять уряду на виборах, є ключовою ознакою демократизації. Він вважає, що зниження бар'єрів для публічного суперництва і більша участь населення у політичному процесі примушують політиків адаптувати свою риторику, програми та ідеології до уподобань різних соціальних груп. Це, за його думкою, унеможлиблює владі проводити політику, яка б призвела до масового порушення прав громадян [55, с. 26-27].

Реагування лібералізованих режимів на вимоги зменшити нерівність через розширення виборчого права у ХІХ – на початку ХХ ст., на думку вченого, зробило ці режими більш чутливими до вимог громадян, тому були поширені соціальні права на соціальне забезпечення, освіту тощо.

У поліархії є сім інститутів: загальне виборче право; право на участь у державних справах; чесні вибори, де немає насильства чи примусу; надійний

захист свободи вираження поглядів, включаючи критику влади, режиму, суспільства, панівної ідеології тощо; існування неконтрольованих урядом альтернативних і часто конкуруючих джерел інформації та переконань; високий рівень свободи у створенні різноманітних автономних організацій, у тому числі опозиційних політичних партій; відносно висока залежність влади від виборців та результатів виборів [7].

Р. Даль вважає, що ці інститути формувалися протягом тривалого процесу адаптації демократичних ідей, що виникли в стародавніх містах-державах, до масштабів і плюралізму інтересів сучасних національних держав. Однак він також підкреслює, що поліархічні інститути, хоч і необхідні, самі по собі недостатні для демократичного процесу на великих територіях. Для стабільності поліархії, на думку вченого, потрібні специфічні умови: політичні лідери повинні здобувати та утримувати владу без використання примусу та сили; суспільство має бути сучасним і динамічним, організованим на основі плюралістичних принципів; конфліктний потенціал субкультурного плюралізму повинен бути збалансований і реалізований з високим рівнем толерантності.

Дослідження також показують, що демократизація у західному світі пройшла кілька етапів трансформації: спочатку з перетворення гегемоній і змагальних олігархій на напівполіархії у XIX столітті; подальше переростання напівполіархій у повні поліархії перед Першою світовою війною у Європі; і нарешті, демократизація повних поліархій під впливом розвитку держави добробуту з 1930-х років і громадянських рухів з кінця 1960-х років.

Цей процес відображає складність та історичну еволюцію політичних систем у напрямку більшої демократизації і розвитку громадянського суспільства [55, с. 10-11].

Вчений узагальнює історичний досвід і виділяє три можливі шляхи до поліархії.

1. Лібералізацію, що випереджає включення громадян у політику, наприклад, у Великій Британії історично спочатку відбувалася лібералізація

політичних інститутів, що забезпечило участь громадян у політичному процесі пізніше.

2. Включення громадян у політику, що випереджає лібералізацію, наприклад, у Німеччині акцент був зроблений на широку участь громадян у політичному житті, що сприяло подальшій лібералізації політичних процесів.

3. Одночасне надання загального виборчого права й прав публічного суперництва: такий підхід характеризується раптовим переходом від закритої гегемонії до поліархії. Наприклад, у Франції був приклад такого швидкого переходу.

Серед цих шляхів найбільш поширеним і вважається безпечним є перший, де культура змагальної політики спочатку розвивалася серед нечисельної еліти, а згодом охопила широкі суспільні верстви. Це сприяло взаємній терпимості і стабільності, оскільки гарантії, викладені попередниками, були сприйняті і прийняті різними соціальними групами [55, с. 37].

Для сталої поліархії Р. Даль визначає сім умов:

- суперництво має випереджати включення: історично важливим є наявність суперництва в політичній системі ще до того, як громадяни стають активно включатися у політичний процес;
- соціоекономічний устрій: система повинна передбачати розподілений або нейтралізований доступ до примусу та соціоекономічних санкцій, а також враховувати аграрний фермерський чи децентралізований торговельно-промисловий тип економіки;
- високий рівень соціоекономічного розвитку;
- низький ступінь об'єктивної нерівності;
- низький субкультурний плюралізм, щоб уникнути конфліктів і сприяти соціальній кооперації;
- слабке чи тимчасове домінування іноземної держави, щоб забезпечити внутрішню політичну стабільність;.

– переконаність політичних активістів у легітимності інституцій поліархії, їх ефективності для вирішення проблем, а також у необхідності співпраці і змаганні, компромісу та високій довірі до інших учасників політичного процесу. Такі умови підкреслюють важливі аспекти, необхідні для підтримання стабільності та ефективності поліархії як політичної системи [55, с. 202-203].

Особливо важливими для поліархії вчений вважає плюралістичний суспільний устрій і децентралізовану економіку причому не обов'язково з приватною власністю. Адже плюралістичний суспільний устрій, а також правові обмеження урядового примусу, зменшують ресурси для застосування насильства щодо громадян, які живуть в умовах поліархії [55, с. 60, 92-93].

Р. Даль надав корисні поради політичним новаторам, які прагнуть сприяти демократизації в складних політичних умовах, таких як гегемоністські або змішані режими. Ось ключові кроки, які лідер-новатор повинен зробити для запуску цього процесу: 1) критично оцінити своє положення і поступово збільшити можливості для участі та конкуренції. Це може бути кращим підходом, ніж торішня реалізація недоосвіченої демократичної конституції; 2) забезпечити взаємні гарантії безпеки для опозиції в конфлікті; 3) залишаючи виконавчі повноваження для рішучих дій, зробити політичних лідерів менш незалежними від інституцій, які враховують різноманітні інтереси і вимоги; 4) запобігти фрагментації шляхом створення відповідної партійної системи; 5) сприяти соціалізації опозиції та проурядових сил, подоланню взаємного антагонізму шляхом спільного вирішення конкретних і зрозумілих проблем [55, с. 215-226].

Отже, поліархічна модель демократії відобразила прагнення її автора не лише вдосконалити критерії демократії, але й запропонувати власну стратегію суспільно-політичних змін з метою утвердження демократичного устрою в перехідних суспільствах.

2.4. Стандарти партисипаторної та консоціальної демократії

Теорія партисипативної демократії (від англ. Participate – брати участь), партисипативна демократія – найближче до ідеї демократії як влади народу, що здійснюється ним безпосередньо, набула поширення в 60-70-х рр. ХХ століття. Вона тлумачить демократію як універсальний принцип організації всіх сфер суспільного життя. Невід’ємною характеристикою цієї теорії є широка соціальна участь, яка являє собою свідому, активну політичну участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичних та інших життєво важливих рішень [20].

Але не кожен прояв політичної участі громадян відповідає вимогам теорії демократії участі. До участі не входять, наприклад, мобілізовані форми участі громадян у політиці. Так за класифікацією С. Гантінгтона: примусова участь у політичних акціях під тиском держави, страх, хабарництво, борги та інші неполітичні стимули, характеризують традиційні суспільства, авторитарні і тоталітарні політичні режими.

В основі теорії лежить здатність громадян не тільки брати участь у виборах, референдумах, плебісцитах, а й безпосередньо в політичному процесі – у підготовці, прийнятті та виконанні урядових рішень. Партисипативна модель демократії ґрунтується на тому, що людина – істота розумна, здатна свідомо приймати розумні рішення. Її прихильники вважають, що ірраціональність і пасивність людей у політичній сфері є результатом їх недостатньої освіти та відсутності рівних можливостей для участі в політиці. Тому суспільство має створити всі умови для активної політичної соціалізації кожної особистості.

Теорія демократії участі базується на реформаторських концепціях. Автори, розглядають перспективи партисипаторної демократії у контексті новаторських стратегій, подоланні наслідків природних катастроф та захисту клімату, формуванні нових моделей світового порядку тощо.

Питання розвитку інститутів партисипаторної демократії, розглядаються у роботі Д. Асемоглу та Дж. А. Робінсона «Економічні витoki

диктатури та демократії». Автори запропонували концептуальну структуру аналізу партисипаторної демократії. Вона будується на трьох підставах: значимості індивідуальних економічних стимулів як детермінант політичних установок; фундаментальній важливості конфлікту; політичних інститутах, які грають головну роль. Причому різні соціальні групи віддають перевагу різним політичним інститутам. Основна проблема полягає у тому, що ті, хто має політичну владу, можуть гарантувати свою відданість цим заходам у майбутньому, тільки якщо обмежать свою політичну владу. Демократія стає нестабільною диктатурою більшості, а еліта чинить опір подібному вибору, але під впливом суспільства еліта демократизується, народжуючи соціальну стабільність.

Отже, процес демократизації залежить від сили громадянського суспільства, структури політичних інститутів, природи політичних та економічних криз, рівня економічної нерівності, структури економіки та форми та масштабу глобалізації [17, с. 56].

Розглядаючи обставини, за яких виникає і зберігається демократія, та порівнюючи зміни політичних інститутів у демократичних та недемократичних режимах, автори дають позитивний прогноз подоланню відкатів від демократії, що зростає значення людського капіталу, глобалізація світової економіки та закінчення холодної війни створили демократію сьогодні такою, що вона «має набагато більше шансів перемогти не демократію, ніж у минулому, і там, куди вона ще не прийшла, і там, де вона ще не консолідувалась» [17, с. 58].

Інша група прихильників демократії участі – Б. Барбер, К. Пейтман, К. Макферсон та ін. вважають, що розвиток технологій сприяє поширенню цієї моделі. Вони мають на увазі перехід у так звану теледемократію, використання електронної пошти, широку практику проведення референдумів на загальнонаціональному та місцевому рівні, проведення обговорень і дебатів із залученням максимально більшого числа громадян. Найголовніше – не допустити тиранії меншості, елітарного правління, при торжестві якого, люди

в кінцевому рахунку стануть ототожнювати демократію з тим, у що вона перетворилася: в систему, теоретично відкрити для всіх, але на практиці керовану організованою меншістю багатіїв або фанатиків, що приносить наше майбутнє в жертву своїм миттєвим інтересам.

Отже, партисипаторна демократія пропонує багато потенційних переваг для створення більш справедливого, рівноправного та динамічного суспільства. Вона сприяє зменшенню відчуття відчуження та апатії серед громадян; покращує якість прийнятих рішень; змушує урядовців бути підзвітними громадянам; заохочує лідерів до більш етичної та відповідальної поведінки; зміцнює культуру демократії та захист прав людини. Загалом, партисипаторна демократія пропонує модель управління, яка ґрунтується на принципах участі, справедливості та рівності.

Інша консоціаційна демократія представляє собою політичну систему, орієнтовану на інтереси національних меншин. Частіше притаманна державам, розділеним на сегменти за етнічною, релігійною, регіональною та іншими ознаками. Модель є узагальненням досвіду кількох країн, таких як Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Ізраїль. Така модель може бути використана у федеративних країнах, де проблема міжетнічних протиріч є особливо актуальною. У Північній Ірландії ця модель використовується в державному управлінні з 1998 року згідно з Белфастським договором, укладеним між урядами Великобританії та Ірландії та передбачає політичний баланс у розподілі законодавчої, виконавчої влади [5].

Модель консоціаційної демократії запропонував Аренд Лейпхарт, який описав цю політичну систему у своїй книзі «Демократія в множинних суспільствах». Необхідною умовою стабільності консоціаційної моделі є здатність еліти досягти консенсусу з гостроактуальних питань. Історія знає чимало прикладів, коли спроби реалізувати таку модель суто механічно, наприклад, Лівані, Кіпрі, зазнавали невдачі саме через небажання спільноти та еліти йти на компроміс.

Її основними рисами є дві первинні та дві вторинні характеристики: первинні – участь представників усіх основних груп у прийнятті політичних рішень; широка автономія цих груп в управлінні своїми внутрішніми справами; вторинні – пропорційність; право вето меншості. А головною метою є посилити відчуття безпеки кожної групи, даючи їй максимальну можливість вирішувати власну долю, не ставлячи під загрозу безпеку інших груп.

Консоціалізм фокусує, зміцнює та інституціаналізує роздільні ідентичності, такі як етнічність та клас. Крім того, консоціалізм ґрунтується на співпраці суперників. Він зосереджується на внутрішніх відносинах, зміцнюючи їх, а це є добрим підґрунтям для розбудови паритетних відносини з іншими державами.

Отже, така демократія має кілька позитивних ефектів, особливо в контексті багатонаціональних або багатокультурних суспільств. Вона сприяє політичній стабільності, оскільки всі значні етнічні або культурні групи залучені до прийняття рішень. Це знижує ризик конфліктів між групами та сприяє соціальній гармонії. Також у таких системах всі основні соціальні групи мають можливість бути представленими у владі, що підвищує довіру до державних інституцій та їх легітимність. Консоціалістські демократії забезпечують механізми захисту прав меншин, що особливо важливо в поліетнічних суспільствах. Це допомагає запобігти маргіналізації та дискримінації. І нарешті, така система стимулює політичний діалог і компроміси, що забезпечує прийняття більш зважених та обґрунтованих рішень. А оскільки всі значні групи мають можливість впливати на політику, це зменшує ймовірність радикалізації та екстремізму серед незадоволених груп.

Висновки до другого розділу

Виходячи з результатів дослідження, проведеного у другому розділі, було визначено наступне. У книзі «Переосмислення теорії демократії» Дж. Сарторі розглядає правлячий клас через концепцію «контролюючої

влади». Він стверджує, що влада є політичною, якщо її ресурсна база походить від політичного органу, а також, якщо вона діє через політичні канали та впливає на рішення тих, хто її реалізує. Дослідник визначає еліту як контрольну владу, що виникає внаслідок відбору, і підкреслює, що демократія має бути системою, де конкурують електоральні меншини – «вибірковою поліархією».

Теорія елітарної демократії є концепцією, яка передбачає передачу повноважень прийняття політичних рішень фахівцям – елітам. Вона виходить з того, що «маси» не виявляють достатнього інтересу до політики, не мають відповідних знань, навичок та інформації, і, відповідно, не можуть приймати правильні політичні рішення. У такій системі найбільш ефективним державним механізмом є той, де право прийняття політичних рішень належить компетентним професіоналам – елітам. Засновниками цієї теорії вважаються М. Вебер і Й. Шумпетер, які назвали її «теорією конкурентних лідерів».

Твір Р. Даля «Поліархія: участь і опозиція» є важливим етапом у розвитку демократичної теорії, зокрема у питанні гарантій, вимірів та умов демократії. Для вченого ключовою ознакою демократії є «постійна чутливість уряду до уподобань своїх громадян», що включає реальні можливості громадян формулювати свої уподобання, виражати їх та змушувати уряд враховувати їх однаково. Для забезпечення цих необхідних умов демократії Р. Даль виокремлює вісім інституційних гарантій: свободу формувати організації і вступати до них; свободу вираження; право голосувати; право бути обраним на публічну посаду; право політичних лідерів змагатися за підтримку і за голоси; альтернативні джерела інформації; вільні і чесні вибори; інституції, що узалежнюють урядову політику від голосів виборців та їх уподобань.

Консоціональна демократія дієва в багатонаціональних або багатокультурних суспільствах. Вона сприяє політичній стабільності, бо всі значні етнічні або культурні групи залучені до прийняття рішень. Це знижує ризик конфліктів між групами та сприяє соціальній гармонії.

РОЗДІЛ 3

ТЕНДЕНЦІЙ І АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЙ

3.1. Причини та наслідки поширення дефектних й гібридних демократій

«Дефектна демократія» – це система управління, де доступ до влади регулюється через значний та діючий універсальний «виборний режим» (вільні, таємні, рівні та всезагальні вибори). Однак в цій системі відсутні інші гарантії базових політичних та громадянських прав і свобод, а також горизонтальний владний контроль та ефективність демократично легітимної влади суттєво обмежені.

Вчені В. Меркель та С. Круассан визначають шість основних параметрів, за якими можна класифікувати політичні режими різних типів. Ці параметри включають: легітимацію панування; доступ до панування; монополію на панування; обмеження панування; структуру панування; спосіб здійснення панування [38, с. 2].

У демократії лише перші два критерії є ключовими: легітимація влади через суверенітет народу і необмежений доступ до владних позицій. Інші показники визнаються як додаткові в конституційній та правовій сферах, а не в ужитковому сенсі демократії. Хоча вони обмежують владу демократичного суверена, вони одночасно захищають його довгострокову стабільність і ефективність. Пропоновані шість критеріїв демократії можна скоротити до трьох основних аспектів: загальне виборче право, ефективна монополія на владу з боку демократично легітимованих урядів, і ліберальна правова та конституційна система управління. Якщо хоча б один з цих аспектів не працює належним чином, неможливо вважати цю систему конституційно-правовою демократією; вона є дефектною.

Залежно від того, який саме з трьох основних аспектів конституційно-правової демократії є порушеним, можна виділити різні типи дефектних

демократій. Наприклад, «виключаюча демократія» виникає тоді, коли порушується принцип загальних, вільних та справедливих виборів, а також коли обмежується активне та пасивне виборче право.

«Анклавна демократія» означає, що демократично обрані представники народу мають обмежений доступ до певних політичних сфер через вето військових, мілітаризованих рухів, загонів або міжнародних концернів.

«Неліберальна демократія» характеризується тим, що виконавча та законодавча влада мають невеликі обмеження з боку судової системи та конституційних норм. Індивідуальні громадянські права можуть бути частково обмеженими або взагалі ще не повністю врегульованими [38, с. 7–9].

Обґрунтування недоліків демократії має свої інституційні аспекти. Існують два основних типи інституціоналізації: ухвалення конституцій і політично керовані процеси формування інститутів (відомі як політична інженерія або цілеспрямоване інституційне будівництво), а також установлення і неформальна інституціоналізація правил і практик політичної гри [39]. Розмірковується, що переважання одного або іншого типу інститутів може визначати, чи розвивається система як демократична, у випадку, коли переважають формальні інститути, або "дефектна", недемократична, у разі, коли переважають неформальні інститути.

Формальні інститути включають конституції, статuti, закони і адміністративні норми, які визначають структури політичної системи та механізми легітимації влади. Неформальні інститути охоплюють звичаї, традиції, моральні цінності, релігійні переконання і культурні особливості загалом. До неформальних політичних інститутів також відносяться інтересні групи, лобістські структури, нелегальні цивільні асоціації, корупція, кланові, мафіозні, корпоративні структури та клієнтелі. Важливо відзначити, що неформальні інститути можуть забезпечувати гнучкість політичній системі, дозволяючи уникнути рутинізованих формальних механізмів у процесі прийняття рішень. Однак очевидно, що ця функція неформальних інститутів

може бути проблематичною, якщо лідерство у прийнятті важливих рішень переважно лежить за межами формальних інститутів.

М. Дюверже значно сприяв політичній науці, узгодивши поняття політичного інституту та політичного режиму. Він визначив «політичний режим» як сукупність існуючих політичних інститутів у країні на даний момент, порівнюючи їх зірками у небоспеці, які утворюють сузір'я [56].

Демократія, як інституціональна система, трактується як сукупність політичних інститутів, що забезпечують реалізацію демократичного ідеалу. Це приводить до визначення понять інституційної інфраструктури демократії або інституційного дизайну – формального каркасу, на якому ґрунтується демократична політична система. Широке розуміння інституційного каркасу демократії охоплює не лише організаційні структури, а й усі аспекти організаційної взаємодії людей, включаючи цінності, традиції, установки та інші аспекти психологічного життя.

Політичні режими, формально означені як демократії, але в яких відсутні або слаборозвинені важливі інститути або переважає неформальна інституціоналізація, можуть класифікуватися як дефектні демократії. Таким режимам притаманні клієнтелізм, персоналізм та внутрішнє лобювання у державному апараті. Неформальні інститути компенсують неефективність формальних структур попереднього режиму, що призводить до конфліктів між старими та новими інститутами у гібридних режимах. Це ускладнює інституціональну адаптацію та збільшує витрати на впровадження інститутів ліберально-демократичної правової держави, які можуть швидко руйнуватися після їх створення.

Оригінальне трактування природи сучасних «відхилень» від «істинності» в дискурсі про демократію запропоновано Х. Арендт [2]. Це відома німецько-американська політологиня, у своїх працях глибоко досліджувала тему ризиків демократії. Її роботи, такі як «Джерела тоталітаризму» та «Держава і революція», й досі залишаються актуальними й дають глибоке розуміння загроз, з якими стикається демократичний устрій.

Дослідницею визначено декілька ключових факторів, що спричиняють кризу демократії.

1. Здорова демократія залежить від активної участі громадян у політичному житті. Коли ж люди стають апатичними й втрачають інтерес до публічних справ, це відкриває двері для авторитаризму.

2. Неконтрольоване розростання бюрократичного апарату може призвести до відчуження людей від влади та ерозії демократичних інституцій.

3. Суспільна поляризація та значна економічна нерівність можуть підірвати довіру до демократичних інституцій і підштовхнути людей до пошуку альтернативних форм правління.

4. Маніпулятивні лідери можуть використовувати масові рухи для підриву демократичних норм та встановлення авторитарної влади.

5. Зменшення простору для вільної дискусії та обміну думками, наприклад, через вплив соціальних мереж та дезінформації, може послабити демократичні цінності.

6. Нехтування правами людини та верховенством права може призвести до ерозії демократичних принципів та відкрити шлях до авторитаризму.

Х. Арендт не вірила в неминучість загибелі демократії. Проте попереджала, що зазначені чинники значно послаблюють демократію.

Байдужість до громадських справ, нейтральність щодо політичних питань самі по собі ще не достатньою причиною для піднесення тоталітарних рухів. «Перед тим, як тоталітарні рухи захоплюють владу й облаштовують світ відповідно до своїх доктрин, вони створюють цілий брехливий світ без суперечностей, що більш відповідає потребам людського розуму, ніж сама реальність. У цьому світі завдяки самій лише уяві знекорінені маси починають почуватися як удома й позбуваються нескінченних потрясінь, які характеризують їх реальне життя. Сила тоталітарної пропаганди полягає в її здатності відтинати маси від реального світу» [40]. Тому надмірне захоплення багатьма сучасними політиками популізмом може спричинити жахливі наслідки для позицій демократії.

Причини слабкості демократії в межах політичної науки також пояснюють представники напрямку гібридології. Український дослідник Кисленко Р. В. пропонує наступне визначення гібридного режиму – сукупність інститутів, різної міри стійкості, в якій відсутня одна чи більше ознак мінімальної демократії протягом визначеного строку їхнього функціонування [41].

М. Вігель [57] визначає різновиди гібридних режимів, враховуючи їхню ефективність у контексті демократії. Він розрізняє категорії «обмеженої» демократії, що описують режими, де не всі конституційні та електоральні критерії є належним чином реалізовані. Сьогодні більшість політичних систем у Латинській Америці та пострадянському просторі відносяться до цієї категорії.

«Електоральна демократія» – це інша категорія, де існують додаткові електоральні стандарти, але вона не відповідає додатковим конституційним критеріям. Це часто описується як «делегативні» або «нео-популістські» форми правління, де електоральні інститути забезпечують вертикальну відповідальність, але обмежені конституційні інститути не забезпечують достатньої горизонтальної відповідальності. У таких країнах влада часто використовує слабкість та обмеженість конституційних інститутів для проведення своїх реформ. Судова система стає політизованою і під контролем представників влади. Крім того, в «електоральних» демократіях можна спостерігати наявність «коричневих зон» - областей, де правові норми можуть бути викривлені чи не діяти на повну силу.

В категорії «конституційної» демократії відображення знаходять випадки, в яких виконуються всі додаткові конституційні критерії, але не виконуються додаткові електоральні критерії. Таким чином ці режими можуть демонструвати «опікунські» або «захищенні» форми правління. Вони є гібридним режимом з ефективною горизонтальною відповідальністю, де діє внутрішньодержавна система «стримувань і противаг», але суспільство має обмежену можливість впливу на обраних посадовців, за для настання їх

відповідальності [57, с. 234–245]. Хоча гібридні режими не мають суттєвих характеристик притаманних вкрай недемократичним режимам, однак в них ще не має всіх характеристик для встановлення повноцінної демократії. Тому, чим довше політична система знаходиться в такому режимі, тим більш ризикованим стає її подальший розвиток.

Підсумовуючи, зазначимо, що, окрім розглянутих вище причин, все ж таки, поширення дефектних і гібридних демократій зумовлене комплексом внутрішніх і зовнішніх факторів. Внутрішні фактори включають політичну культуру, економічний розвиток, рівень корупції, історичні традиції та рівень конфліктогенності, що часто супроводжується соціальними розколами. Зовнішні фактори – слабкість міжнародних організацій, економічні санкції та пряме або вуальоване втручання іноземних держав у суверенітет певних країн. Для покращення ситуації важливо зосередити зусилля на зміцненні демократичних інститутів, підвищенні рівня прозорості, боротьбі з корупцією та економічному розвитку. Також, міжнародна підтримка може сприяти стабілізації та розвитку демократій у країнах, що знаходяться у перехідному періоді.

3.2. Небезпека імітації впровадження стандартів демократії в Україні та світі

В Україні небезпека імітації впровадження стандартів демократії полягає в поширенні популізму, який як явище виник внаслідок глибокої кризи суспільства. Серед кризових явищ у суспільній свідомості безпосереднє відношення до виникнення популізму мають два: гостре розчарування частини суспільства у демократичних цінностях, з одного боку, та неприйняття радикального оновлення суспільства частиною людей – з іншого. Їх схильність до сприйняття популістських ідей пояснюється значною мірою політичною культурою суспільства, що формується, і демократизацією радянського суспільства, яке залишилося Україні в спадок після радянського союзу [11].

Україна в Рейтингу Freedom House залишилася в розділі «перехідних чи гібридних режимів». А індекс демократії в ній становить 40%. Ця оцінка стосується вільної території країни. В рейтингу визначається, що «...зростання рівня демократії відбулося в одній із семи досліджуваних галузей – демократичному управлінні державою. Шість інших залишилися незмінними (виборчий процес, громадянське суспільство, незалежні засоби інформації, демократичне управління на місцевому рівні, структура й незалежність системи правосуддя, а також корупція)» [42].

На початку 90-х, була низка прогнозів соціально-політичного, економічного розвитку України на найближчі 10-20 років. І виявилися найбільш правими саме ті, хто передбачав витворення в нас своєрідної компрадорської системи, коли переважна частина старої-нової номенклатури збагачена, «обуржуазнена» до певної міри і служить інтересам старого колоніального центру у Москві, торгує національними багатствами за кордоном та всіляко гальмує цивілізаційні демократичні процеси, бо вони насправді є смертельними для цих так званих українських компрадорів. Імітація політичних та економічних змін – ось що головне для цих сил, а насправді – намагання всіляко, навіть при допомозі криміналу, утриматися при владі [43].

Разом з тим, у зв'язку зі значним розшаруванням українського суспільства за рівнем життя став можливим популізм серед широких соціальних груп. Відбулося руйнування звичного способу життя більшості громадян, які не можуть пристосуватися до нових умов життя. У них виникає природне бажання якнайшвидше отримати прості та зрозумілі відповіді на життєво важливі питання. Таким чином, широка аудиторія готова до сприйняття популістської риторики та всіх атрибутів популістського впливу, чим успішно користувалися різні політики за всі роки української незалежності.

Українська політична практика у XXI ст. свідчить про звернення до популізму тих політиків, які вже перебувають при владі. У разі популістські

стратегії використовуються як легітимації влади, так відволікання громадян від вирішення соціальних проблем. Актуальна для популізму тема справедливості знаходить своє вираження у зовнішньополітичних аспектах політичної діяльності в умовах жорсткого політичного та економічного протистояння Росії та Заходу. Тобто відбувається перенесення поняття справедливості із внутрішньо політичної сфери з обов'язковим обговоренням проблеми багатства та бідності у зовнішньополітичний дискурс.

Також, проблема небезпеки імітації впровадження стандартів демократії полягає в тому, що українські політики звертаються до популістських методів не для акцентування уваги на питаннях справедливості, як того вимагають основи та принципи демократичного суспільства, а для переорієнтації громадян на ті чи інші проблеми залежно від їхньої актуальності, суспільної значущості та політичної затребуваності. Так, в останні роки найбільш актуальними стали проблеми історичної справедливості, пов'язані зі становленням Росії як великої держави; національної єдності, що реалізується через підтримку «російського світу» за межами країни. Причому така політика корелюється очікуваннями населення, яке у своїй більшості підтримує політичне керівництво, яке її реалізує [22].

Багато експертів стверджують, що лише зростання уличь демократії в Україні, яке стало очевидним протягом останніх років, та тиск від партнерів, недостатні для створення стійкої демократії. Для досягнення цієї мети необхідні стабільні та ефективні інституції, які працюють на користь суспільства, а не на користь політиків. На жаль, мало знайти приклади того, коли такі інституції успішно функціонують в Україні.

Кожна нова влада регулярно обіцяє реформувати Службу безпеки і зупинити її використання для політичних маніпуляцій чи вимогань у бізнесу та засуджує журналістів. На телебаченні звучали обіцянки, зареєстровано безліч проєктів, але всі ці зусилля залишаються безрезультатними. Схоже, що саме те ж саме стосується і Конституційного Суду. Вже з 2016 року постійно звучить обіцянка про введення конкурсного відбору суддів для зменшення

політичного впливу на цю інституцію, і навіть зміни до Конституції були прийняті. Проте Офіс Президента відкладає внесення змін до законодавства і отримує регулярну критику від європейських партнерів.

Реформа Національної поліції, яка була також розрекламована, не призвела до очищення системи від корупції серед правоохоронців. Навіть після цього зустрічаються випадки повернення неправомірних дій через суди. Останнім провалом стало створення Бюро економічної безпеки, чий слідчий переслідують за зловживання, ухиляння від сплати податків та тиск на бізнес [44].

Люди не можуть постійно виходити на вулиці у відповідь на кожне неякісне рішення влади. Надіятися лише на масові протести не є надійною стратегією, оскільки це може призвести до зриву режиму. Прагнення вибратися з економічної кризи привело до приходу до влади Л. Кучми, а втома від постійних політичних конфліктів після Помаранчевої революції спричинила обрання президентом В. Януковича. Так само неправильно вважати, що реформи можуть відбуватися лише на вимогу наших зарубіжних партнерів. Влада повинна сама бути зацікавлена у побудові ефективної системи, що захищатиме права людей. Для досягнення цієї мети необхідно піднятися на вищий рівень, налагодити процеси і встановити єдиною норми для всіх. Це можливо тільки за умови існування справжніх, ефективних та незалежних від політичного впливу інституцій, які будуть працювати в інтересах суспільства.

Американські політологи також звертають увагу на певні негативні тенденції у політичній практиці своєї країни. Один з них, Д. Кейтеб, описуючи американську зовнішню політику, підкреслює, що в цій сфері вплив на суспільство мають комбінація інтересів еліти, різноманітні соціальні групи та патріотичні настрої більшості [12, с. 57]. Популізм тут набуває форми «патріотичного ентузіазму» У таких умовах нерідко відбувається підміна патріотизму, як любові до батьківщини на лояльність до влади.

Політичні процеси в західних країнах останніх років свідчать про поширення популістських технологій не лише серед країн з розвинутими демократіями, а й у стабільних демократіях. У. Альтерматт відзначає, що правий популізм став широко поширеним явищем в Європі з кінця 1980-х років, причому причини його успіху різноманітні.

Наприклад, у Данії, Норвегії, Фінляндії та Швеції він пов'язаний із опозицією скандинавській моделі соціал-демократичної держави з високими податками. В Бельгії праві популісти об'єдналися навколо мовних питань і підтримували федералізацію країни. В Італії на парламентських виборах 1994 року перемогу здобула партія «Вперед, Італія», очолювана харизматичним політиком С. Берлусконі, який використовував для збільшення своєї популярності власні медіа. Італійський політолог Норберто Боббіо описував популістські стратегії С. Берлусконі, наголошуючи на його здатності «легко спрощувати економічні концепції, щоб зробити їх зрозумілими для всіх», а також на його здатності викликати співчуття, представляючи себе як жертву змов та безневинну мішень злісних ворогів [13].

У ряді інших європейських країн право популістські партії почали з'являтися внаслідок хвиль міграції та економічних проблем, пов'язаних із соціально-орієнтованою політикою провідних політичних сил. Найбільших успіхів такі партії досягли в Австрії («Австрійська партія свободи» – 1999 р. під керівництвом Й. Хайдена на парламентських виборах досягла другого результату, а 15 жовтня 2017 р. партія, очолювана Хайнц-Крістіаном разом з третьою народною партією сформувала коаліційний уряд), у Франції «Національний фронт» Жан-Марі Ле Пена та Марін Ле Пен.

Популістські партії функціонують з різним ступенем успішності в різних європейських державах, іноді заявляючи про себе сплесками мітингової активності і все частіше успішними передвиборними кампаніями. Так, грецька націоналістична політична організація «Золота Зоря» виступає проти політики мультикультуралізму та західної глобалізації, є прихильницею масових депортацій нелегальних іммігрантів, активно використовує соціальний

порядок денний у своїх інтересах. З 2012 р. має стабільне представництво в грецькому парламенті, яке підтверджувалося під час кількох виборних кампаній, а з 2014-го – у Європарламенті. Німецька «Альтернатива для Німеччини», створена у 2013 р., за підсумками парламентських виборів 2017 р. стала третьою за чисельністю партією у ФРН. Її гасла – «Іслам не є частиною Німеччини», «Відмова від євро», «Обмеження партійної влади», «Німеччина зобов'язана стати членом Ради безпеки ООН», «Повернення до атомної енергетики» – все більше знаходять підтримку серед німецького населення [24].

Націоналістична популістська Партія свободи в Нідерландах, яка займає жорстку позицію щодо імміграції та пов'язаних із нею соціальних та культурних процесів, за підсумками парламентських виборів у 2017 р. посіла друге місце. У Великій Британії праві популісти, які асоціюються з виходом з ЄС, перемагають на відповідному референдумі.

Лівопопулістські партії також отримують солідну підтримку з боку виборців. Перемогу на парламентських виборах у Греції здобула популістська коаліція радикальних лівих сил «Сиріза», яка виступає за повернення національного суверенітету, загубленого внаслідок неоліберальної політики, що проводиться владою, програм жорсткої економіки, нав'язаної Греції в обмін на кредити від ЄС і МВФ. Лівопопулістська хвиля включає такі рухи, як «Подemos» в Іспанії, що є третьою за чисельністю в парламенті, «Лівий блок» у Португалії, також з успіхом пройшов до парламенту, «Рух п'яти зірок» в Італії, що поєднує елементи лівої ідеології у своїй політиці.

Нинішній керівник Лейбористської партії Дж. Корбін закликає згладити різницю між багатими англійцями та рештою мешканців країни, наполягаючи на перерозподілі ресурсів та підвищенні зарплат для останніх, що є підставою для звинувачень його в популізмі. У разі приходу до влади лідер лейбористів обіцяє націоналізувати енергетичну галузь країни, скоротити витрати на військові потреби, відмовитися від дорогої модернізації ядерного щита країни та підвищити податки для багатих [25].

Популістські гасла знаходять відгук у постсоціалістичних країнах. Так, у Румунії та Болгарії експлуатуються національні та соціальні проблеми з політичною метою: затребуване поєднання соціальних обіцянок, антипатій до етнічно «чужих» та потреба в сильній особистості на чолі держави. У Сербії, Хорватії та Словаччині широкий відгук отримали ідеї великої національної держави. У Польщі сильне усвідомлення особливої ролі поляків у східноєвропейській політиці та історичні образи за минуле на сусідів – Німеччину та Україну. Однак через особливу роль Німеччини в ЄС негативний акцент було перенесено на РФ. Популісти, наприклад, партія «Право і справедливість», акцентують увагу на значущості національного суверенітету, виходять із ідеї європейської солідарності, вважаючи, що багаті країни мають допомагати бідним. В Угорщині з 2010 р. при владі знаходиться право популістська партія ФІДЕС, яка виступає під гаслами національного суверенітету, для чого було проведено конституційну реформу, оголошено політику «відкритості на Схід», знижено тарифи на енергоносії, націоналізовано пенсійні фонди та обмежено діяльність.

Таким чином, демократичний європейський вибір сучасної України став беззаперечним і, як вбачається, мав би ґрунтуватися на синтезі найбільш суттєвих, несуперечливих рис неоліберальної, плюралістичної та соціальної «моделей» демократії, враховуючи кризовий політико-економічний стан країни, її полікультурну специфіку, інтернаціоналізований військовий конфлікт на Сході та анексію Криму. Процес стратегічного «дрейфу» України до демократії поступово набуває характеру закономірної тенденції, що дає надію незворотності демократичних перетворень у нашій державі. Але їхнє протікання досі є проблемним і кризовим, має невпорядкований характер і поки що слабо керованим державними структурами за умов боротьби з сепаратизмом та необхідності військового захисту цілісності країни від зовнішньої агресії [45, с. 13].

Тому прогресивна європейська «модель» демократії може бути реалізована в Україні виключно шляхом збалансування і гармонізації розвитку об'єктивних та суб'єктивних чинників демократизації суспільства.

Отже, основними небезпеками демократії на шляху до її зміцнення є наступні.

1. Формальне дотримання процедур без реальних змін. Це прослідковується в наступному: вибори проводяться, але результати фальсифікуються; закони про свободу слова існують, але вони не діють; незалежні інституції створені, але їм не надається реальна влада.
2. Громадяни не мають можливості впливати на прийняття рішень або через поширену апатію та недовіра, або через те, що суспільство слабе та маргіналізоване.
3. Маскування авторитарного правління. Тобто демократичні інституції використовуються для легітимізації недемократій. Влада використовує демократичну риторику для приховування репресій. Вибори проводяться лише для того, щоб створити видимість легітимності.
4. Пропаганда та дезінформація використовуються для контролю над інформацією. Незалежні ЗМІ зазнають тиску або закриваються. Громадянам заважають вільно висловлювати свою думку.
5. Неспроможність вирішити реальні проблеми. Реформи не сприяють покращенню економічного становища або соціальної справедливості, бо корупція та зловживання владою залишаються поширеними.

Таким чином, для виживання демократії потрібна довгострокова постійна гнучка адаптація до зовнішніх і внутрішніх викликів. Її майбутнє – у зміні, а не у прагненні до збереження стабільності. Обов'язковою умовою для успішного проведення перетворень є зворотний зв'язок із суспільством та підтримка з боку громадян. Основа демократії – люди, з високим рівнем національної якості й само якості.

3.3. Інституційні параметри відновлення стійкості демократії в Україні

Аналіз позицій стійкості хотілося б почати з цитат видатних вчених. Наприклад, Ніцше писав: «Що мене не руйнує, робить мене сильнішим». Маючи на увазі індивідуальну стійкість людини. Проте цей вислів можна запровадити й до спільноти, громади чи цілої нації. Також слушною є цитата в Ч. Дарвіна: «Виживає не найсильніший вид і не найрозумніший, а той, який краще пристосовується до змін». Відновлення української стійкості прямо пов'язані з можливістю аналізувати пережитий нами досвід та впровадженням механізмів адаптивності.

У Міжнародній стратегії ООН зі зменшення небезпеки лих, стійкість означає здатність системи, спільноти або суспільства, що стикається з небезпекою, протистояти їй, поглинати її вплив, адаптуватися до наслідків надзвичайних ситуацій та ефективно відновлюватися після них.

Існує багато підходів до визначення факторів стійкості. Один з таких підходів вбачає ключові аспекти стійкості в: демократичній владі, що представляє і об'єднує інтереси всього населення; владі зорієнтованій на майбутнє, яка делегує повноваження і сприяє взаєморозумінню; активній участі членів спільноти у процесах прийняття важливих рішень; ефективній обробці й реалізації конструктивних ідей через прийняття відповідних рішень; системі влади, яка сприяє залученню всіх верств населення у справи громади.

Такі аспекти визначають механізми, які сприяють підвищенню стійкості і розвитку спільноти в умовах викликів і кризових ситуацій.

У стійких спільнотах жителі відчувають гордість у турботі про свою країну, готові вкладати свій час, енергію та ресурси у поліпшення життя спільноти. Вони вірять у тривале майбутнє своєї громади, що підштовхує їх до оптимізму. В таких спільнотах панує дух взаємодопомоги та співпраці, люди об'єднуються, щоб підтримувати один одного та допомагати у складних моментах.

Економічна самодостатність і здатність мобілізувати власні ресурси є ключовими характеристиками стійких громад. Люди в цих громадах вважають, що майбутнє залежить від їхніх власних зусиль, і вони активно застосовують свої знання, досвід та фінансові можливості для вирішення проблем і викликів, що стоять перед ними. Присутність різноманітних неурядових організацій є ще однією важливою ознакою стійких громад. Ці організації грають ключову роль у впливі на прийняття рішень, необхідних для життєздатності спільноти [46].

Важливо визначити сильні сторони, які забезпечують стійкість України сьогодні та підтримують демократію. Перш за все, стійкість людей виявляється у їхньому міцному відчутті мети та наполегливості, в усвідомленні своєї місії для історичного спадку. Українці стоять на захисті цивілізації, демократії, свободи і прав людини у справедливому світі. Наша нація має багату історію боротьби, включаючи протистояння російській імперії в різних історичних контекстах. Тому рішуче відстоюємо свою національну гідність проти нелюдськості російських військ і виступаємо в захист невинних людей.

Також важливими є тісні зв'язки у спільноті, що забезпечують потужну мережу підтримки. Волонтерський рух відіграв величезну роль у здатності протистояти ворогові. Протягом десяти років гібридної війни ветерансько-волонтерська спільнота об'єдналася в єдину мережу, де кожен знає кожного безпосередньо чи через зв'язки. Ці люди знаходяться на передовій війни, демонструючи неймовірну відданість та готовність. У критичний момент, 24 лютого, вони всі разом стали на захист держави, відчуваючи свою відповідальність і обов'язок, що є ядром єдиного механізму захисту.

Лідерство і довіра до влади, наявність постійної комунікації з населенням. Важлива ефективна комунікація, що забезпечує умови для спільного розуміння подій, – це про важливість щоденних звернень президента, голів громад, про величезну повагу до Головнокомандувача Збройних сил, про інформування від Генерального штабу.

Демократія і свобода. Люди, які мають можливість впливати на владу, на прийняття нею рішень, можуть вільно висловлювати свої думки, які позитивно сприймаються владою, відчувають відповідальність за свою країну та готові її захищати. Тому подальший розвиток демократії – важливий фактор у формулі стійкості.

На цьому етапі боротьби надважливо весь наш досвід протидії ворогу, всі сильні сторони, які визначили нашу стійкість, відбити у стратегічних документах держави та громад, а також усвідомити нашу слабкість, проблеми та боротися з ними [47, с. 234-267].

Кабінет Міністрів України запропонував комплекс заходів для зміцнення стійкості демократії в країні та остаточного очищення від олігархічно-корупційного впливу. Ось ключові напрямки цих заходів:

- розвиток пропорційної виборчої системи;
- зменшення чисельності народних депутатів України і депутатів місцевих рад;
- оптимізація кількості комітетів Верховної Ради України і оновлення Регламенту Верховної Ради;
- цифровізація діяльності державних органів;
- підвищення інституційної спроможності антикорупційних органів України;
- удосконалення порядку здійснення конституційного судочинства;
- розвиток конкуренції, демонополізація і справедливий розподіл ресурсів.

Додатково, пропонуються такі заходи:

- створення ефективного механізму деолігархізації та запобігання появі нових олігархічних структур;
- позбавлення центральних органів виконавчої влади функцій управління державними підприємствами, створеними з метою отримання прибутку;
- реформа антимонопольного законодавства;
- впровадження прозорих механізмів взаємодії з державою;

- подальший розвиток освіти в Україні;
- завершення удосконалення законодавства щодо національних меншин;
- імплементація Закону України «Про адміністративну процедуру»;
- імплементація Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки.

Якщо відбудеться дотримання владою проголошених в Концепті дій, то можна сподіватися на підтримуючий ефект демократії в Україні. Але влада має пам'ятати, що ми є об'єктом уваги багатьох більш успішних, в демократичному плані країн, які фіксують наші інституційні відхилення в межах проголошених нами позицій.

Отже, відновлення стійкості демократії в Україні має включати кілька ключових інституційних параметрів.

1. Сильні та незалежні інститути: забезпечення незалежності судів та суддів від політичного впливу. Це включає реформу судової системи, боротьбу з корупцією в судових органах та забезпечення справедливого правосуддя. Посилення ролі таких органів як Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Ефективне розслідування та покарання за корупційні дії.
2. Ефективне управління та децентралізація. Передача більше повноважень місцевим органам влади, що дозволить громадянам більше контролювати управління своїми регіонами та сприяє більш ефективному вирішенню місцевих проблем. Впровадження механізмів прозорості та підзвітності у всіх рівнях державного управління.
3. Сприяння громадянському суспільству. Створення сприятливих умов для роботи неурядових організацій та громадських рухів. Захист прав активістів та журналістів. Залучення громадян до процесу прийняття рішень через консультації, обговорення та референдуми.
4. Забезпечення свободи ЗМІ. Підтримка незалежних засобів масової інформації, які можуть вільно висвітлювати події та здійснювати контроль над владою. Захист права журналістів на свободу слова та боротьба з будь-якими формами цензури та переслідувань.

5. Електоральна реформа. Гарантування прозорості виборчого процесу, забезпечення рівного доступу до участі у виборах для всіх громадян. Впровадження сучасних технологій для спрощення процесу голосування та підвищення його прозорості.

6. Правозахисні механізми. Створення ефективних механізмів захисту прав людини та боротьби з дискримінацією. Забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини.

Ці параметри дозволять відновити та зміцнити демократичний поступ в Україні, забезпечуючи стійкість та ефективність демократичних процесів у довгостроковій перспективі.

Висновки до третього розділу

Проведений аналіз проблем в цьому розділі дозволив дійти наступних висновків. «Дефектна демократія» – це система влади, де доступ до керівних позицій здійснюється через значущий і дієвий універсальний виборчий режим, що передбачає вільні, таємні, рівні та загальні вибори. Проте, у такій системі відсутні інші гарантії базових політичних і громадянських прав та свобод, а також істотно обмежені горизонтальний контроль влади та ефективність демократично легітимної влади.

Також було визначено, що популізм стає проблемою для багатьох демократій.

В Україні небезпека імітації впровадження демократичних стандартів полягає в поширенні популізму, що виник внаслідок глибокої кризи суспільства. До основних кризових явищ, які сприяють появі популізму, належать гостре розчарування частини суспільства в демократичних цінностях та неприйняття радикальних змін іншою частиною людей. Схильність до сприйняття популістських ідей значною мірою обумовлена політичною культурою, що формується, і процесом демократизації, який почався після розпаду Радянського Союзу, залишивши Україні у спадок радянську спадщину.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети результатом дипломного дослідження стало дослідження теорій демократії й аналіз їх основних положень у вимірі специфіки та тенденції розвитку сучасних демократичних режимів. Виконання дослідницьких завдань дало можливість прийти до таких висновків. Досліджено історію виникнення та розвитку демократії та визначено основні її форми та принципи. Визначено, що початки демократії справді починаються з міст-держав, або полісів, стародавньої Греції. У VI-V століттях до н.е. в Афінах сформувалася форма управління, яка суттєво відрізнялася від інших стародавніх держав. Основою їх демократії була участь громадян у прийнятті політичних рішень через зібрання народу та виборні посади. Слово «δημοκρατία» вживалось для опису політичної системи і характеризувалася як «необмежена свобода». Подальший розвиток демократія отримала в Середньовіччі. Тут вона була представлена самодостатнім механізмом місцевого управління. Проте вже у пізньому середньовіччі під бурхливим укрупненням суспільств, в яких общинні технології прийняття рішень вже не спрацьовували, відбувався пошук більш дієвих механізмів участі населення. Отже, у XVII-XVIII ст. соціальні філософи Просвітництва – Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін. сформулювали найважливіші принципи демократичного устрою держави, обґрунтували верховенство демократії над абсолютною монархією.

В роботі проаналізовано аргументи теоретичного дискурсу щодо переваг та недоліків теорії демократії. Доведено, що демократія має певну низку переваг над іншими формами організації політичної влади. Першою, є можливість демократії, через її інститути зменшити ризик появи деспотичних режимів. Таким механізмом слугує закріплена законом постійна зміна правлячих еліт, які можуть знаходитися у влади лише певний проміжок часу. Другою перевагою є здатність людей впливати на державну владу. Це досягається за допомогою механізмів виборів та референдумів, які дозволяють суспільству висловлювати власну думку щодо певних питань.

У роботі доведено, що одним з ключових принципів демократії є рівність людей у правах, незалежно від їх раси, національності, гендерний ознак, походження, положення в суспільстві й вподобань, що дозволяє всім приймати політичні рішення, тобто діє принцип – «держава для людей, а не люди для держави». Також визначено, що реалізація загального виборчого права та пропорційна виборча система сприяють точнішому представленню інтересів, проте можуть розв'язують проблему «диктатури більшості». Вихід лежить у створенні додаткової системи стримування і противаг, яка захищатиме меншість від свавілля з боку більшості в спосіб, що не суперечить засадам демократії. На жаль, дотепер на практиці людству ще не вдалося створити таку систему, яка б досконало задовольняла потреби більшості й меншості одночасно.

Іншим суттєвим недоліком демократії встановлено її прихильність популізму. У системі, де єдиним засобом досягти влади є вибори, кандидатам потрібно сподобатися своїм виборцям. Для цього вони вдаються до пропагування не завжди правильних, але популярних у суспільстві ідей та спрощень на кшталт «оберіть мене і ваше життя покращиться». У основі популізму лежить прагнення тієї чи іншої політичної сили завоювати довіру та підтримку мас, сподобатися народу. Ідеї політиків-популістів часто знаходять відклик серед своїх виборців, що часто негативно впливає на якість управлінських кадрів. До речі, і сама кваліфікація народних обранців часто ставиться під сумнів. Якщо виборцям пропонують обирати з-поміж двох кандидатів, серед яких є видатний вчений-економіст з адекватною, але незрозумілою програмою та політик-популіст, який вже за рік обіцяє покращення життя, здебільшого підтримку отримує останній. Обрання влади некомпетентними в сфері управління людьми призводить до отримання влади здебільшого популістами.

У дослідженні проаналізовано модель вертикальної демократії Дж. Сарторі. Вчений окреслює правлячий клас крізь призму концепції «контролюючої влади». Такий клас стає політичним, коли його ресурсною

базою є політичний орган, а також коли він діє за політичними каналами та впливає на рішення тих, хто реалізує владу. Демократія має бути вибірковою системою конкуруючих електоральних меншин – «вибірковою поліархією».

Дж. Сарторі акцентує увагу, що наприкінці ХХ ст. людство зазнало антиполітичного вибуху, свого роду «антиполітики». Причинами цього є: розрив довіри між громадянами та їх обранцями, що призводить до зростання розчарування в політиці; домінування телебачення, що призводить до посилення показної мобілізаційної участі в плані зменшення та збіднення інформації; крах ідеології – поєднання інфантильної демократії та грубого примітивізму, який полягає в критиці старої політики без будь-яких слухних порад, щодо її покращення; політична корупція, яка досягла такого згубного впливу на демократичну політику, насамперед через втрату етики державних служб та наявність занадто великої кількості грошей у політичній сфері.

У дипломі визначено механізми демократії в теоріях Й. Шумпетера. Так, демократичний устрій філософ визначає як інституційну систему для прийняття політичних рішень з метою забезпечення стійкого розвитку шляхом обрання окремих індивідів – представників волі народу. Таким чином, він формулює реалістське визначення демократії, яке є ефективним критерієм відрізнення демократичних урядів від недемократичних, відображає специфіку функціонування владного механізму, враховує факт соціальної конкуренції за політичну владу, пояснює зв'язок між демократією та правами і свободою особи. Водночас вчений наголошує на суто історико-конкретних обставинах демократії, відзначаючи, що вона не є універсальним суспільним ладом. Синтез цих двох аргументів щодо демократії дозволило сформулювати висновки-передумови встановлення демократичного устрою.

У дипломній роботі схарактеризовані критерії поліархічності Р. Даля. Ключова ознака демократії для Р. Даля – «постійна чутливість уряду до уподобань своїх громадян», тобто відображення реальних можливостей громадян: формулювати свої уподобання; виражати їх; змушувати уряд однаково брати їх до уваги. Для існування цих умов демократії необхідні такі

інституційні гарантії : 1) свобода формувати організації і вступати до них; 2) свобода вираження; 3) право голосувати; 4) право обрання на публічну посаду; 5) право політичних лідерів змагатися за підтримку і за голоси; 6) альтернативи джерелами інформації; 7) вільні і чесні вибори; 8) інституції для узалежнення урядової політики від голосів виборців та їх уподобань.

Також були проаналізовані стандарти партисипаторної та консоціальної демократій. Доведено, що партисипаторна демократія пропонує багато потенційних переваг для створення більш справедливого, рівноправного та динамічного суспільства. Вона сприяє зменшенню відчуття відчуження та апатії серед громадян; покращує якість прийнятих рішень; змушує урядовців бути підзвітними громадянам; заохочує лідерів до більш етичної та відповідальної поведінки; зміцнює культуру демократії та захист прав людини. Загалом, така демократія пропонує модель управління, яка ґрунтується на принципах участі, справедливості та рівності.

Стандарти консоціаційної демократії запропонував А. Лейпхарт. Необхідною умовою стабільності цієї моделі є здатність еліти досягти консенсусу з гостроактуальних питань така демократія має кілька позитивних ефектів, особливо в контексті багатонаціональних або багатокультурних суспільств. Вона сприяє політичній стабільності, оскільки всі значні етнічні або культурні групи залучені до прийняття рішень. Це знижує ризик конфліктів між групами та сприяє соціальній гармонії. Головною перевагою консоціаційної демократії є те, що вона забезпечує механізми захисту прав меншин, що особливо важливо в поліетнічних суспільствах. І нарешті, така система стимулює політичний діалог і компроміси, що забезпечує прийняття більш зважених та обґрунтованих рішень.

У роботі досліджено небезпеку імітації впровадження стандартів демократії в Україні та світі. Доведено, що в Україні небезпека імітації стандартів демократії полягає в поширенні популізму, який як явище виник внаслідок глибокої кризи суспільства. Серед кризових явищ у суспільній свідомості безпосереднє відношення до виникнення популізму мають два:

гостре розчарування частини суспільства у демократичних цінностях, з одного боку, та неприйняття радикального оновлення суспільства частиною людей – з іншого. Їх схильність до сприйняття популістських ідей пояснюється значною мірою політичною культурою суспільства, що формується, і демократизацією радянського суспільства, яке залишилося Україні в спадок після радянського союзу. Тому було запропоновано зміни певних інституційних параметрів для підвищення стійкості демократії в Україні. До них віднесено:

- забезпечення незалежності судів та суддів від політичного впливу. Це включає реформу судової системи, боротьбу з корупцією в судових органах та забезпечення справедливого правосуддя. Ефективне розслідування та покарання за корупційні дії;
- передача більших повноважень місцевим органам влади, що дозволить громадянам більше контролювати управління своїми регіонами та сприяє більш ефективному вирішенню місцевих проблем. Впровадження механізмів прозорості та підзвітності у всіх рівнях державного управління;
- створення сприятливих умов для роботи неурядових організацій та громадських рухів. Захист прав активістів та журналістів. Залучення громадян до процесу прийняття рішень через консультації, обговорення;
- підтримка незалежних ЗМІ, які можуть вільно висвітлювати події та здійснювати контроль над владою. Захист права журналістів на свободу слова та боротьба з будь-якими формами цензури та переслідувань;
- гарантування прозорості виборчого процесу, забезпечення рівного доступу до участі у виборах для всіх громадян. Впровадження сучасних технологій для спрощення процесу голосування;
- створення ефективних механізмів захисту прав людини та боротьби з дискримінацією. Забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Г.С. Сучасна зарубіжна політологія: електронний навчальний посібник. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. 273 с.
2. Арєндт Х. Між минулим та майбутнім. Вісім вправ у політичній думці / пер. з англ. та нім. Д. Аронсон. К: КНТУ, 2014. 382 с.
3. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
4. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: Навч. посіб 7-ме вид., переробі доп. К. : Знання. 2008. 415 с.
5. Головатий М.Ф. Демократія : історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ.вищ. навч. закл.та аспірантів-політологів. К.: ДП «Вид. дім «Персонал». 2011. 230 с.
6. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: підручник [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури. 2009. 840 с.
7. Демократія: від теорії до практики : підручник / за ред. Д-ра Г. Берроуза: вид. 2-ге. К. 2019. URL: https://ppst.sumdu.edu.ua/images/pdf/Pidrychnik_kursu_Democrasy.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
8. Кирилюк Ф.М. Новітня політологія: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 564 с.
9. Крауч К. Постдемократичний світ корпорацій. Сайт «Економічний журнал». 2020. URL: <http://pole.ua/Postdemokraticeskij-mir-korporacij> (дата звернення: 13.05.2024).
10. Мішин С. І. Демократичні зміни: критерії та фактори. *«Політичне життя»*. 2021. № 3. с. 25-31. DOI: 10.31558/2519-2949.2021.3.4.
11. Основи демократії : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. Львів : Астролябія. 2009. 832 с.
12. Основи демократії. Навч. посібник для студентів вищ. навч.закладів / За заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, вищої освіти АПН України,

- Укр.-канад. Проєкт «Демократична освіта», Інститут вищої освіти вид-во «Ай-Бі». 2002. 684 с.
13. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : Навч. посібн. / О. В. Філонов, В. М. Субботін, В. В. Пашутін, І. Я. Годоров. К. Знання. 2006. 215 с.
 14. Основи сучасної політології : підручник для студентів / Авт. кол. ; Цюрупа М. В. керівн. авт. кол. К. : Кондор. 2009. 354 с.
 15. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студ. вищ. закл. Освіти; за заг. ред. В. М. Пічі. 5–те вид., випр. і допов. Львів: Магнолія, 2017. 304 с.
 16. Політичний режим і народовладдя в Україні : політологічний аналіз : [Монографія] / За ред. проф. Ф.М. Рудича : ІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2011. 456 с.
 17. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.]; за ред. М.П. Требіна. Х.: Право, 2015. 816 с.
 18. Політологія : навч. посіб. / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук,.; за заг. ред. М.П. Гетьманчука К. : Знання. 2011. 415 с.
 19. Політологія : підручник / за ред. М.П. Требіна. Х: Право. 2013. 416 с.
 20. Політологія. Кн. Перша : Політика і суспільство. Кн. друга : Держава і політика / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. 2е вид., перероб. та доп. К.: Ельга, Ніка–Центр. 2003. 664 с.
 21. Політологія. Навчально-методичний комплекс : Підручник. Київ: Центр навчальної літератури. 2004. 704 с.
 22. Політологія: навч. посіб. / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Я.Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М.П. Гетьманчука. К.: Знання, 2011. 415 с.
 23. Форми демократії. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін. 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. 818 с.
 24. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посіб. Львів : Тріада плюс. 2004. 528 с.

25. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави: Монографія. Х.: Вид-во «ФІНН». 2009. 216 с.
26. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. К. : Либідь, 2002. 576 с.
27. Юрій М. Ф. Політологія. К. : Дакор, КНТ, 2006. 416 с.
28. Ярош О.Б. Загальна теорія політики: Навч. посіб. для студ. спец. «Політологія» вищ. навч. закладів. Луцьк: РВВ «Вежа», 2005. 240 с.
29. Гапоненко В. Демократія як універсальна модель політичного режиму: міф чи реальність? *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 4 (54). С. 161-172. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/gaponenko_demokratia.pdf (дата звернення: 07.05.2024).
30. Браїловська К. 150 років прямої демократії у Швейцарії, або Навіщо збирати 50 000 підписів за сто днів? *Аналітичний центр ADASTRA*. 15.05.2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/150-rokiv-pryamoyi-demokratiyi-u-shvejcarii-abo-navisho-zbirati-50-000-pidpisiv-za-sto-dniv> (дата звернення: 13.05.2024).
31. Пазенок В. Демократія і людина. Теорія й українська дійсність. *Політика і час*. 2003. № 2. С. 3–15.
32. Вегеш. М. М. Історичні форми та емпіричні моделі демократії. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32238/1/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%96%20%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%97.pdf>(дата звернення: 04.05.2024).
33. Зан М. П. Лейпхарт Vs Горовіц: до дискусії про «ефективну модель» політичної репрезентації міноритарних етнічних груп. *VII Методологічні читання – Сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)*: Матеріали 7 Всеукраїнської

науково-практичної конференції (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / За наук. ред. д. політ. н., Г.В. Шипунова; відп. за вип. А.М. Сабара, Г.В. Іленьків. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. С. 72-76

https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/56191/1/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d1%82%d0%b5%d0%b7_%d0%9c%d0%b5%d1%82%d0%be%d0%b4%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%87%d0%bd%d1%96%20%d1%87%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f_11.12.2020%20%28%d0%9b%d1%8c%d0%b2%d1%96%d0%b2%29.pdf (дата звернення: 23.05.2024).

34. Корміч А. Зміст та форми сучасної демократії: концептуальні засади. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 145-151.

35. Куницький М. П. Виклики і перспективи розвитку сучасної демократії. *Науковий журнал «Політикус»*. 2021. Випуск 2. С. 37-40.

36. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм, демократія. К.: Основи, 1995. 528 с.

37. Беззуб'як М. Шумпетерівська теорія демократії і посткомунізм. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 179-187.

38. Меркель В., Крусан А. Формальні та неформальні інститути у дефектних демократіях. *Поліс*. 2002. №1. С. 6–17.

39. Батюк Д., Кисленко Р. Типологія гібридних політичних режимів. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2013. № 1(6), С. 18-23. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/180> (дата звернення: 11.05.2024).

40. Аренд Х. Тоталітаризм. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/22.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).

41. Кисленко Р.В. Специфіка трансформації гібридного політичного режиму в сучасній Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 2017. Вип. 5. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7906/1/kislenko.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

42. Драчук С. Демократичний рейтинг України дещо зріс, але перед нею стоять виклики в дотриманні демократії. *Freedom House*. 2020.

<https://www.radiosvoboda.org/URL:> <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення: 17.04.2024).

43. Політична імітація і демократія. Радіо свобода. 17 грудня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/897359.html> (дата звернення: 12.05.2024).

44. Заболотна О. Від вуличної демократії – до ефективних інституцій. Як Україні зміцнити державність. Інформаційний ресурс LB.Ua. 28 липня 2023. URL: https://lb.ua/news/2023/07/28/567277_vid_vulichnoi_demokratii-.html (дата звернення: 21.04.2024).

45. Герасіна Л.М. Європейський вибір України: стратегічний «дрейф» до оптимальної моделі демократії. *Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2016. Випуск 36. С. 7-14.

46. Лоюк І. Формула української стійкості. Дзеркало тижня. 17 грудня 2022. <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/formula-ukrajinskoji-stijkosti.html> (дата звернення: 02.05.2024).

47. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

48. Mallam Sally. Greece. The European Axial Age. *The Human Journey*. URL: https://humanjourney.us/ideas/axial-age-thought/axial-age-religions-greece/?gad_source=1 (дата звернення: 21.05.2024).

49. Møller Jørgen. *Journal of Democracy*. Johns Hopkins University Press. 2015. Volume 26, Number 3. P. 110-123. DOI: 10.1353/jod.2015.0042.

50. Joelle Rollo-Koster. Medieval Europe was far from democratic, but that didn't mean tyrants got a free pass. *The Conversation*. 12.04.2024. URL: <https://theconversation.com/medieval-europe-was-far-from-democratic-but-that-didnt-mean-tyrants-got-a-free-pass-227214> (дата звернення: 20.05.2024).

51. Zack Naomi. *Democracy: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2003. 144 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780192845061.001.0001>

52. What is Representative Democracy? Definition, Examples, Pros & Cons.
URL: <http://study.com/academy/lesson/what-is-representative-democracy-definition-examples-pros-cons.html> (дата звернення: 10.05.2024)
53. Walker Neil. The European Union's unresolved The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law (Oxford Handbooks), Oxford University Press, USA, 2013. 1416 p.
54. Dunleavy P. and O'Leary B. Theories of the State: the politics of liberal democracy. Houndmills: Macmillan Education Ltd., 1987. 394 p.
55. Dahl R.A. Polyarchy: participation and opposition. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1971. 257 p.
56. Duverger M. Introduction to the Social Sciences (RLE Social Theory). GB: Taylor & Francis, 2020. 320 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Introduction_to_the_Social_Sciences_RLE/cp_5DwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:%22Maurice+Duverger%22&printsec=frontcover (дата звернення: 20.05.2024).
57. Wigell M. Mapping «Hybrid Regimes»: Regime Types and Concepts in Comparative Politics. *Democratization*. 2008. Vol. 15. No. 2. P. 230-250.